



The Polemic on the Kabbalah Conducted by Yemenite Scholars at the Beginning of the Twentieth Century /

פולמוס מעניין וויכוח עקר על חכמת הקבלה בין חכמי תימן בראשית המאה

Author(s): יהודה ניני and Yehuda Nini

Source: *Michael: On the History of the Jews in the Diaspora* / מיכאל: מאסף לתולדות היהודים בתפוצות, כרך יד

רטו-רמג pp. תשנ"ז / 1997

Published by: [Tel Aviv University](http://www.telaviv.ac.il) / אוניברסיטת תל-אביב

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23497182>

Accessed: 06/05/2014 18:37

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.



Tel Aviv University / אוניברסיטת תל-אביב is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Michael: On the History of the Jews in the Diaspora* / מיכאל: מאסף לתולדות היהודים בתפוצות

<http://www.jstor.org>

פולמוס מעניין וויכוח עקר על חכמת הקבלה בין חכמי תימן בראשית המאה

ביום ד', כ"ה בתמוז התרע"ד, שלחה קהילת צנעא אל הנהלת כ"ח (כל ישראל חברים) בפריז מכתב יוצא דופן בתוך התכתבות ענפה ורבת שנים בין יהודי הקהילה לבין מרכז כ"ח בפריז. כל המכתבים שיצאו מקהילת צנעא, עניינם מצבה הכלכלי והמדיני הקשה, ותלונה מרה על חילול קודשי ישראל מצד השלטון העותמני בתימן. תעודה זו יוצאת דופן משום שהיא עוסקת בעניין פנים קהילתי. איגרת זו היא קריאה נואשת לעזרה מצד מתנגדי הקבלה המבקשים את עזרת כ"ח שתשתדל למענם ותצילם מפני הרדיפות ודברי המלשינות של חסידי הקבלה.¹

מאז פרסום איגרת זו למדתי, ככל שהשיג שכלי, את שורשי הוויכוח על חכמת הקבלה בתימן, הרקע ההיסטורי, הספרות שנכתבה בעקבותיו והנפשות הפועלות שעמדו בראש הסייעות היריבות. עוד אני לומד את הספרים 'מלחמות ה' לר' יחיא בן שלמה קאפח זצ"ל, שהוא ספר פולמוס חריף ביותר כנגד הקבלה, ואת הספר 'אמונת ה' למחבר אנונימי, שהוא כתב הגנה נלהב על חכמת הקבלה שיצא לסתור את השגותיו של מחבר 'מלחמות ה', נודמנה לידי איגרת שכתב ר' יחיא בן שלמה קאפח לרבה של העיר רדאע שבדרום מזרח תימן. איגרת זו משלימה את האיגרת שנשלחה לכ"ח בפריז וראויה לפרסום, הן מצד השלמת האיגרת הנ"ל הן משום שהיא מבהירה עניין שהיה בבחינת מפורסמות שלא היתה בצדן ראייה, לאמור שהוויכוח על חכמת הקבלה חרג מגבולות קהילת צנעא ומעורבות היו בו גם קהילות חשובות אחרות בתימן.

1 צילום האיגרת (הנמצאת בארכיון כ"ח בפריז), ראה הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, ירושלים, מיקרופילם 631/2. את האיגרת פרסמתי בלוויית מבוא ופירוש במאמרי: 'מיוסף הלוי ושלחותו לגילוי כתובות שבאיות ועד מחלוקת "עקשים ודרעים" בשנת תרע"ד', יהדות תימן (בעריכת י. ישעיהו, י. טובי), ירושלים תשל"ו, עמ' צה-קיג. באיגרת נשתלחו שיני הזמן ועל כן עמל רב נדרש לפענח את אשר היה ניתן לפענח. אבל די היה במה שניתן היה לפענח כדי ללמוד מן האיגרת על חומרת המחלוקת שניטשה בקהילת צנעא.

הרקע המדיני והחברתי בתימן ערב פרוץ המחלוקת על חכמת הקבלה בהיסטוריה הארוכה והמרתקת של תימן תיחשב המאה ה־19 כאחת המאות הקשות ורבת התהפוכות. לאחר קצת יותר ממאה שנות שגשוג ופריחה, הן כלכליים הן רוחניים, תחת שלטונם של האימאמים לבית קאסם, הוטלה תימן לעשרות שנים של תוהו שלטוני ובוהו כלכלי. תחילת ההתדרדרות של החיים המדיניים והכלכליים בראשית המאה, בשנת 1808. בשנה זו החל מרד הקונפדרציות השבטיות הגדולות, חאשד ובכיל, בשלטון האימאמי. קונפדרציות אלו, שאיגדו בתוכן את השבטים הזיידים-שיעים שבמרכז רמת תימן, צפונה וצפון-מזרחה, היו משענתו העיקרית והיחידה של השלטון האימאמי. בלא תמיכתן לא ייכון שלטון יציב בתימן. מרידתן של שתי קונפדרציות שבטיות אלו באה מפאת קוצר ידו של האוצר האימאמי לשלם להן את המתת הקבועה, שנקבעה מאז המאה ה־17, עת תמכו בקריאתו של האימאם קאסם אל כביר למרד בשלטון העותמני. מרידה זו של שנת 1808 יושבה במתת, אולם לא לאורך זמן. בשנת 1818 פרץ שוב מרד השבטים, מרד שהסתיים בחורבנה הכמעט מוחלט של הבירה צנעא ופגע קשה בקהילה היהודית שבה, הגם שלא היתה צד לוחם. אף שגם מרד זה יושב בסופו על ידי מתת, הוא גרם לערעור יסודותיו של השלטון האימאמי. מכאן ואילך לא היה עוד המוסד האימאמי מוסד מקורש שסימל את שלמותה ואחדותה של תימן.

המרירות השבטיות תכפו ובאו והטילו את תימן לתוהו ממושך. בזמן זה חסרה תימן שלטון מרכזי ויציב אשר יכול היה לאפשר חיי כלכלה תקינים וחיי רוח משגשגים, או לפחות שלווים. צרות אלו שמבית באו לה לתימן בין היתר מגורמים חיצוניים. התנועה הוהאבית הפוריטנית, שנוסדה בידי מוחמד עבדאלוהאב בנג'ד, סחפה אחריה את המחוזות הגדולים של חצי האי הערבי, אלחסה, נג'ד וחגי'אז, כאשר בראש תנועה זו עומדת משפחת סעוד, מייסדת השושלת הסעודית השולטת כיום בערב הסעודית. תנועה זו איימה לכבוש את כל חצי האי ערב, והיה עולה בידה לעשות כן אילולא נתבקש מוחמד עלי, שליטה של מצרים, לדכא את המרד הוהאבי. מסעות המלחמה, הן של הוהאבים הן של חיל המשלוח המצרי בפיקודו של איברהים פחה, הגיעו עד לפתחה של תימן, ובמהלכם נכבשו מידה כל רצועת החוף של הים האדום ממאידי ולוחיה בצפון ועד חודידה ומוחה בדרום. בכך נותקה תימן מן הים ובטל סחר החוף שלה, ומכאן, בין היתר, ההתדרדרות הכלכלית.

בעשור הרביעי של המאה ה־19 החליף חיל משלוח עותמני את חיל המשלוח המצרי ששלט ברצועת החוף של תימן. השלטון העותמני חיכה לשעת כושר נוחה לשוב ולכבוש את תימן, ממנה גורש באמצעה של המאה ה־17. שעת כושר זו באה לאחר שתעלת סואץ נפתחה לתנועת אניות, כך שבשנת 1872 תוגבר חיל המשלוח העותמני והצבא העותמני כבש את רמת תימן.

בכך הושם לכאורה הקץ למצב של אין שלטון בתימן. משכבשה האימפריה העותמנית את תימן, הפכה זו לפלך מפלכיה, ומתוך כך נתאפשרה תנועה חופשית

של חוקרים, תיירים ומבקרים ממדינות אירופה ואגן הים התיכון לתימן, ונתאפשר אף לאזרחים תימנים לנוע באופן חופשי אל מחוצה לה. לכן אפשר לומר, שתימן ויהודיה נחשפו, אמנם במעט, אל המתרחש בארצות הים התיכון ובארצות אירופה. ברם, אין להגזים בחשיפתה של תימן לתרבות אגן הים התיכון ואירופה, שכן חשיפה זו גרמה להשפעה מועטה ביותר ונגעה לחוגים מצומצמים, שהיוו אף פחות מאחד מעיר ושניים ממשפחה. היחשפות זו והשפעותיה היו שטחיות עד מאוד, ומתוך שהיו בעלות אופי אקלקטי נזקן עלה על תועלתן, כפי שנראה בהמשך.

התמורות שחלו בקרב הקהילה היהודית בתימן עקב הכיבוש העותמני, היה בהן משום מפנה רב משמעות. השלטון הפסבדו-ליברלי גרם לבקיעים משמעותיים במבנה הקהילה. אמנם בקיעים אלו ראשיתם בהתמוטטות השלטון האימאמי הריכוזי בעשור החמישי של המאה ה-19, אולם יש הבדל ניכר בין בקיעים שבאו מחמת אונס ופריעת סדרי השלטון לבין בקיעים שהנם תוצאה של שלטון מושחת המתיימר לתת לנתיניו חופש אזרחי ודתי. אם בין השנים 1849–1872 חדלו מוסדותיה של הקהילה להתקיים ובטלו בית הדין וסדרי הדין, משום שראשי הקהל נאלצו לנוס על נפשם מפני שרירות לבם של שליטים ולמצוא מקלט הרחק בקרב השבטים הזיידים בצפונה של תימן, הרי שונה עד מאוד התמונה העולה ונגלית תחת השלטון העותמני. שלטון זה ששלט בצנעא אמנם הכריז, כאמור, על חופש אזרחי ודתי, אולם דווקא ניסיונו למסד את מוסדות הקהילה הביא להתמעטות סמכותה. אין דומה קהילה המקבלת את סמכות מוסדותיה מתוך התרצות וחופש בחירה לקהילה המקבלת את סמכות מוסדותיה על כורחה וכגזירת שלטון. בין כך ובין כך החלו מנשבות בקהילת יהודי צנעא רוחות רעות, שסימנן החיצוני דברי ריבות, מחלוקות ומלשינות. גברה ידם של בעלי זרוע ונתמעטה דמותם של בני תורה; נתעצמו ועלו בעלי לשון ודלו תלמידי חכמים. לתוך מבוכה זו החלו נכנסים ובאים רוחות חדשות ורעיונות חדשים, שאותם קלטו אנשים, שרצונם לקבל וללמוד היה רב ממוכנותם הנפשית.

חוקרים שהשפיעו במישרין על מחשבתם של חכמי תימן האקדמיה הלאומית הצרפתית וחברת כ"ח שלחו בשנת 1869 את יוסף הלוי לחקור ולהעתיק כתובות שבאיות וחמיאיות בתימן. יוסף הלוי היה משכיל מובהק, חוקר לשונות שמיות מפורסם ובעל השקפות יהודיות לאומיות שחיבר אף שירי ערגה לארץ ישראל.² הלוי היה שנוי במחלוקת בעולמה של היהדות. באירופה היה מפורסם כמשכיל. בטורקיה כ'מסיונר המתעטף באצטלא של יהודי ומסית את ילדי ישראל להתרחק מאמונתם ומדתם',³ ובתימן כרב וכתלמיד חכם. ייתכן כי שליחותו מטעם

2 על יוסף הלוי ראה מונוגרפיה שכתב אודותיו נחום סוקולוב, אישים, ב, שטיבל תרצ"ה.

3 אוצר יהודי ספרד, ירושלים תשי"ד, I, עמ' 43.

כ"ח לא היתה אלא כיסוי הולם לפעילותו המדעית, שכן כשליח כ"ח יכול היה להתחזות לרב ושד"ר ולהעלים מעין המוסלמים את שליחותו האמיתית, והיא חקר קדמוניות תימן.⁴

גם אם זו היתה שליחותו לתימן וגם אם התעלם ביודעין מן 'הבעיה היהודית' בתימן, נוכחותו שם במשך חודשים רבים השפיעה על גרעין מיוחד של תלמידי חכמים. מלווה ומדריכו המסור והנאמן ר' חיים חבשוש איש צנעא מספר בספר זיכרונותיו על מסעו המשותף עם הלוי, על השפעתו הרבה עליו ועל אורחות מחשבתו. על דבר פגישתו הראשונה עם הלוי בצנעא מספר חבשוש בלשון ההומור המיוחדת לו, כשהוא מערב עתיד ועבר כאחד.

אני הצעיר, כשמעי את גודל מעלת חכמתו, ביקשתי לשמוע בפיו דבר מה מעסקי בענייני השמות וצירופיהן וצירופי צירופיהן כאשר כבר למדתי גם בספרי המשורר כמהר"ר סאלם אלשבזי ובנו הר' שמעון, את עווני לא כיסיתי אודה על פשעי לאדוני, ואת אשר לא שיערתי בנפשי ראו עיני ושמעו אזני: הוא הטבילני במקווה ישע ההשכלה ואת שכלי רחצתי מחלאת השדים השוכנים בקרבי ואת משרתי הרשעים עושי רצוני עלידי ההשבעות נתתם במתנה גמורה לאחרים היותר הגונים וטובים ממני להיות להם לרצון, ומאז נקשרתי בעבותות אהבתו עד להפליא, ובמה יתרצה עבד אל אדוני אם לא כמשלים חפצו.⁵

אילו היה ר' חיים חבשוש יחיד במפגשו עם יוסף הלוי, אולי היה רושם מפגשו שמור בזיכרונותיו האישיים וחוקק בעולם חוויותיו. אולם יוסף הלוי נפגש עם קבוצה של תלמידי חכמים מובהקים מן העיר צנעא, שהבולטים מביניהם, בנוסף לחבשוש, ר' יחיא קאפח ור' סעיד ערוסי. כל אחד מן השלושה הצטיין בשטח יוצא דופן לגבי סביבתו. ר' יחיא קאפח התעניין בפילוסופיה יהודית ובעיקר במשנתו של הרמב"ם וכן שקד לאסוף כתבי יד ככל שהשיגה ידו וכירר באמצעותם נוסחים קדמונים של סידורי תפילה, מדרשים ומקומות סתומים בתלמוד. ר' סעיד ערוסי התעניין באסטרונומיה ושמו יצא הן בין היהודים הן בין המוסלמים כבקי במהלך הכוכבים, חישוב מקומם, חישוב ליקויי חמה וליקויי לבנה ומתוך כך קביעת לוח השנה. מתוך הוקרה ללמדנותו באסטרונומיה נקרא בפי כול 'תוכן התימנים'. ר' חיים

4 ראה פרסומי ב', *Journal Asiatique*, 12(1872), pp. 5-98; *Société de Géographie de Paris*, 6, pp. 5-31, 249-273; 13 (1877), pp. 466-479

5 ש.ד. גויטיין (עורך), מסעות חבשוש, ירושלים תרצ"ט, עמ' 5, והערה 17 שם. מדבריו של חבשוש אפשר להבין בעליל, כי עסק בהשבעות ובכתבת קמיעות וכי הכיר יפה את הספרות המיסטית הקשורה בטכניקה זו. כן מובן מקטע זה, כי הלוי גרם לתפנית משמעותית באורח מחשבתו של חבשוש והטהו מעולם המיסטיקה אל העולם ה'רציונלי', כפי שהבינוהו הלוי וחבשוש.

חבשוש שקד על לימוד שבאית, חמיאריט וערבית. היה בעל נפש סקרנית, ומידה רבה של הרפתקנות ואומץ לב היו חלק מתכונותיו. שלושה אלה, מתוך רצון להניח את דעתו של יוסף הלוי ולהראותו מה רבה שקידתה של קהילת צנעא בתורת הנגלה והנסתר, לקחוהו עמם באחד הלילות ל'סיור לימודי' בבתי הכנסת הרבים שבצנעא. והנה מה שכתב ר' יוסף קאפח, נכדו של ר' יחיא קאפח, על סיור זה כפי ששמע מפי סבו.

וכראותנו את רוב חשקו וחפצו להתחקות על כל דבר, שמחנו ועלה בדעתנו להשתבח בכבוד עדתנו פה, להראות לו את זריזותם ואת השתדלותם בעסק התורה בלילה מתוך דוחק ועוני, ונקום בלילה ועוררנוהו משנתו באשמורה האחרונה והולכנוהו לבית הכנסת [כאן באה רשימה של בתי כנסת בהם ביקרו — י.ג.] ובכל אחת מהן היה רואה אותה מתוך הפתח ולא היה נכנס ולא דיבר מאומה, ואנחנו מחרישים משתאים לשמוע מפיו שבח עדתנו. ויהי כראותו אותם [בבית הכנסת ע"ש משפחת עראקי, את נשיאי יהודי תימן במאה ה-18 שנתכנו 'אל אוסטא', לאמור רב אומן — י.ג.] מסודרים שתי שורות צפון ודרום ולפני כל אחד מהם עמוד ננס של עץ שעליו מניחים את הנר ושתי השורות הנז' מן הקצה אל הקצה וכולם גורסים בספר הזוהר בקול רינה וזמרה בגרסא בעלמא, ויספוק על ירך ויאמר ברוך דיין האמת עזבו דברי אלקים חיים ועוסקים בספרים אלה. אנו כשומענו את דבריו נרתענו לאחורינו ונשתוממו על זה ונתביישנו. והוסיף לומר איך לא ידעו ולא יבינו מה הם לומדים והמשיך בדבריו ולזול בחכמת הקבלה.⁶

אין ספק שהתנהגותו של יוסף הלוי ודבריו הקשים הדהימו את השלושה וזרעו ספק בלבם לגבי קדושתה של חכמת הקבלה. יוסף הלוי לא היה אדם מן השוק בעיניהם. הם חשבוהו לרב 'חכם' מירושלים, שגלימת חכמים מונחת על כתפו. לדבריו, אם כן, היה ערך רב ומשמעות עמוקה. מכאן ואילך החלו השלושה שואלים עצמם שמא יש ממש בדבריו, ומה שהיה ודאי בעיניהם נעשה צריך עיון, ומה שהיה תקף ושלם נבעו בו פרצות של ספק. אבל יחלפו שנים רבות עד שמה שהיה ספק שכלב יצא לרשות הרבים בתפיסת עולם שלמה, מוחלטת ונטולת ספקות. הספק בקדושת הקבלה הפך לוודאי. אבל בין ספק ראשון זה לבין ההתפרצות הרוחנית והיצרית העזה שבאה ב-1913 אירעו שני דברים חשובים לצורך ענייננו.

6 'קורות ישראל בתימן' לר' חיים חבשוש (מהדורת יוסף קאפח), בתוך: ספונות, ב, ירושלים תשי"ח, עמ' רפא, הערה 219. מעדות זו עולה, כי איש מן השלושה לא ראה עד לעת הזאת פסול בחכמת הקבלה. אדרבה, הם ביקשו להשתבח בפניו ולהראות שקידת בני קהילתם בספר הזוהר. המהדיר יוסף קאפח, נכדו של ר' יחיא קאפח, תולה את הוויכוח על הקבלה ביוסף הלוי ובהתנהגותו.

אדוארד גלזר, המזרחן והפילולוג, קנה לו שם בעולם בחקר הכתובות השבאיות ואף הגדיל לעשות כאשר לראשונה הביא לידיעת חוקרי העולם העתיק כמאה כתובות קתאבניות מאותה ממלכה עתיקה וגדולה שהיתה קיימת בדרום ערב והיתה ידועה אך ורק ממקורות יווניים קלסיים. גלזר זה, בן להורים יהודים, נולד בבוהמיה להורים עובדי אדמה, למד תחילה בבית ספר תיכון בפראג ולאחר מכן השתלם באוניברסיטה של פראג באסטרונומיה, שפות מזרחיות ובתוכן ערבית, אותה ידע על בוריה. בגיל צעיר נתמנה לעוזר במצפה הכוכבים של וינה. בעיר זו פגש במלומד היהודי הגדול היינריך צבי מילר, שהיה פרופסור לשפות מזרחיות, ובין היתר, לשפה השבאית העתיקה. גלזר הושפע ממנו רבות ומכאן ואילך הקדיש את כל ימיו לחקר תרבותה ושפותיה של דרום תימן, ובתוכן השבאית. מגוי וגמור היה עמו לצאת לתימן ולחקור את עברה. לאחר הכנה של שנתיים יצא לתימן באוקטובר 1882. בבואו לתימן נרצח החוקר היהודי האוסטרי זיגפריד לאנגר. רצח זה השפיע לרעה על מושלי תימן העותמנים, שחששו להתיר לתיירים ולחוקרים אירופים לתור את תימן. לפיכך נאסר על גלזר לצאת את צנעא והוא נאלץ לשהות בה שנה בלי יכולת לצאת אל מחוזותיה הרחוקים של תימן. בשנה זו התוודע אל יהודי העיר, ובייחוד אל ר' חיים חבשוש ור' יחיא קאפח. בשהותו בה גם ערך תצפיות אסטרונומיות ומטאורולוגיות והתחיל בחקירות לשוניות ואתנולוגיות. באוקטובר 1883 ערך מסע נרחב בצפון תימן בעמראן, שבאם, חאשד ובכיל. במסעו זה אסף כתובות רבות וחומר אתנולוגי רב ערך. בשנת 1885 יצא גלזר למסע נוסף בתימן ושנה לאחר מכן חזר וערך מסע יחיד במינו במערב ובמזרח תימן. מסע זה הוא אולי גולת הכותרת של מסעותיו לתימן. מסעו האחרון בתימן היה בשנת 1894. במסעו זה שוב לא יכול היה להרחיק לכת מצנעא. לפיכך לימד, בין היתר, את ר' חיים חבשוש כיצד להעתיק באופן מכני כתובות שבאיות וקתאבניות. משנמנע מגלזר לשוב לתימן לחקירותיו, לא פרסם משום מה את ממצאי חקירתו המצויים עד היום בווינה. גלזר לא מנע מעצמו מלעסוק בעניינים מדיניים. בשנת 1900 הציע לסלול מסילת ברזל לחיג'אז ואף פרסם תכנית כיצד לעשות זאת. גלזר אף הציע להקים בתימן מדינה יהודית מתוך חרדה לגורלו של העם. לשם כך אף בא בחליפת מכתבים עם הרצל. פרטים מעטים אלו הבאתי כדי להראות, שאדוארד גלזר היה יהודי עד יומו האחרון, והוא אכן נקבר כיהודי בבית הקברות של קהילת מינכן ב-10 במאי 1908.⁷

במסעותיו בתימן עמד גלזר בקשר הדוק עם קבוצת תלמידי חכמים מקהילת צנעא. יותר מכך, לאחר שובו ממסעו האחרון בתימן שלח לר' יחיא קאפח ידידו שלושה ספרים: 'קנאת אמת', 'ארי נוהם' ו'שאגת אריה וקול סכל'. שלושה ספרים אלו, שעניינם אחד והוא התנגדות וביקורת על חכמת הקבלה, היו מאבני הפולמוס

7 ראה עוד: ש.ד. גויטיין, 'מי היה אדוארד גלאזר', שבות תימן, תל אביב תש"ה, עמ' 149–154.

על תקפותה של חכמה זו וקדושתה. משפרצה המחלוקת בעניין קדושת הקבלה הפך גלזר, כפי שאראה להלן, בעיני חסידי הקבלה לגוי גמור וערל מוכח. אין ספק בלבי, כי גלזר, שהיה יהודי משכיל, השפיע הן במישרין הן בעקיפין על תפיסת עולמם של ר' יחיא קאפח, ר' חיים חבשוש ור' סעיד בן יוסף ערוסי, שהיו ראשי תנועת ההשכלה בתימן. בשהייתו הממושכת בתימן, בארבעת מסעותיו, ודאי שוחח ארוכות עם שלושתם ביחד או עם כל אחד מהם לחוד על היהדות כפי שהוא ראה אותה בעיניו המשכילות־הרציונליסטיות. ומה שזרע יוסף הלוי בהתפרצותו החד־פעמית, קנה לו ביסוס של קבע בעקבות נוכחותו של גלזר.

ייסוד בית הספר המתוקן והמחלוקת סביבו

המחלוקת בין מתנגדי הקבלה ובין חסידיה סבבה בין היתר על החדרתה של ההשכלה לקהילת צנעא היהודית. אולם יש לזכור שבעוד ההשכלה באירופה המרכזית ובמזרח לווה ביציאה לתרבות חול ולעזיבת הדת עד כדי מלחמה בה, היתה תפיסת עולמה של קבוצת המשכילים בתימן שונה בתכלית. על פי תפיסתם לא היה כל ניגוד בין עולמה של הדת היהודית לבין עולמה של ההשכלה. בעיניהם ועל פי תפיסת עולמם היה צריך לעשות דבר של ממש כדי לחזק את עולמה של היהדות. הם חתרו לבער מן היהדות את כל מה שנראה בעיניהם מתנגד לשכל, להיגיון ולמסורת היהודית 'הטהורה' כפי שהיתה בתקופת המשנה והתלמוד וכפי שעיצב את פניה ר' משה בן מימון (הרמב"ם) שממילא נחשב בתימן לפוסק המחייב, או כפי שנאמר בפי חכמי תימן 'תימן אתרי דהרמב"ם היא', כלומר, תימן מקומו של הרמב"ם היא, דהיינו אין פוסקים בתימן אלא על פי הרמב"ם. מכאן שיש לבער מכרמה של היהדות את האמונות העממיות כגון רפואה עממית, קמעין וסגולות, לחשים, אמונה בשדים ורוחות וכל דבר שהוא חוץ לגדר הטבע. מכאן, להבדיל אלף הבדלות, יש להוציא מכלל עולמה של היהדות את חכמת הקבלה והמסתורין, הן משום שהיא מחוץ לגדר השכל הן משום שיש בה כדי להביא אדם לאמונה בדואליזם ובדברים זרים כגון זיווג במידות העליונות ומציאות זכר ונקבה במערכת האלוהית ועוד כהנה וכהנה.

להשכלה בתימן היתה אפוא נטייה לשמרנות דתית במסווה של חזרה אל המקורות הראשוניים ו'הטהורים' של היהדות. לא נעשה כל ניסיון לפרוץ את גדריה של היהדות וודאי לא לחלץ את החיים הקהילתיים. לצורך קיומה של יהדות מן הסוג שדימו, ביקשו לחקות, מדעת ושלא מדעת, את המודל הרמב"מי. לאמור, עמדה בפניהם דמות ראוייה לחיקוי: תלמיד חכם מובהק במקצועות היהדות אך גם פילוסוף ורופא בעל שם, שהיה רופאם של מלכים ושועי ארץ, שידע על בוריה את שפת עם הארץ שחי בקרבו. לכן ביקשו ר' יחיא קאפח וחבריו לפתוח בית ספר שבו ילמדו את מקצועות היהדות על פי שיטתם, כלומר מקרא, משנה ותלמוד מחד גיסא, וספרות

ההגות היהודית כגון הרס"ג, ריה"ל והרמב"ם מאידך גיסא. לבד ממקצועות היהדות היה בדעתם ללמד מקצועות שאינם תורניים כגון פיזיקה, מתמטיקה, טבע, היסטוריה, גיאוגרפיה, אסטרונומיה וכן שפות – ערבית, טורקית ועברית על דקדוקה ודיבורה. אחר מאמצים רבים ומשא ומתן ממושך עם כ"ח והשלטונות העותמניים, שתחילתו בסוף שנות התשעים של המאה ה-19, נפתח בשנת תר"ע–1910 בית ספר על פי המודל הנ"ל. הנהלת בית הספר נמסרה לר' יחיא קאפח ובנו דוד. שלוש שנים נתקיים בית הספר ללא פרץ וצווחה. אך משפרצה בשנת תרע"ג המחלוקת על חכמת הקבלה, החל הערעור על טיבו של בית הספר וסדרי הלימוד בו.⁸

ייסודו של בית הספר היה רצון כוונות טובות; תוצאותיו היו רחוקות מלהביא לקהילת צנעא, ולו במעט, ממטרותיה של ההשכלה נוסח אירופה. קשה לדעת אם המחלוקת סביב בית הספר באה לעולם כיוון שהחל הוויכוח על חכמת הקבלה ועם מי שעמד בראש בית הספר, ר' יחיא קאפח, הדמות המובילה בוויכוח כנגד חכמה זו, או שמא המחלוקת על טיבו של בית הספר באה לעולם, כיוון שבמשך שלוש שנות קיומו החלו חלק מן התלמידים לבעוט במסורת בית אבא, והיו מהם אף שהחלו לקצץ בפיאותיהם או להסתירן אחר אוזניהם, כפי שמעיד שמואל יבנאלי בביקורתו על הדו"ח שכתב יום טוב צמח בעניין בית הספר: 'כל בית ספר חדש שיוסד בצנעא עלול להעביר חריץ עמוק בין העבר ובין ההווה. יהודי צנעא שואפים לאור, הם מטים אזנם לכל מילה חדשה, לכל רוח חדש, מכח הרוח החדש יודעו ראשונה קירות המסורת והמנהגים המקובלים. אפשר לראות התחלת התופעה הזאת בין האבות ובין תלמידי המכתב [בית הספר המתוקן – י.ג.]. לא יעברו שנים מועטות והדור החדש, הנאור, כביכול, ישיגדל בצנעא, יתנהג יותר חופשי מאבותיו ויפרוץ פרצות מורגשות הרבה בחומת המקובל. יחד עם בוא התקופה של הערצת השלילה ושל המרידה בהחובה המסורתית הדתית צריך להכין כאן את המוחות [...] התלמידים משתדלים ללבוש מלבושים אירופאים (פה אומרים: תורכיים, כי התורכי הוא כאן סמל האירופאיות), אחדים מקצצים את פיאות ראשיהם, המורה התורכי משתדל בדבר הזה, אחדים מטמינים אותם.⁹ גם אם לא כאן המקום לקבוע אם בית הספר היה הסיבה או המסובב, הוויכוח אודותיו שורבב לתוך המחלוקת על חכמת הקבלה,

8 על בית הספר וייסודו ראה ח. שרעבי, 'פרקים מפרשת דור דעה בתימן', שם, עמ' 200–201, וכן א. אלמליח, 'מסע יום טוב צמח לתימן', שם, עמ' 290–291. צמח מבקר די בחריפות את בית הספר החדש ואין הוא רואה בו שינוי לעומת העבר מבחינה פדגוגית ותכליתית וזה בניגוד לדעת מייסדיו. ראה אף את ביקורתו של ש. יבנאלי, 'יהודי תימן', שם, עמ' 321–323; מ. צדוק, יהודי תימן, תל אביב 1967, עמ' 117–122.

9 יבנאלי (הערה 8 לעיל), עמ' 322–323. אין יבנאלי מעיד מפי אומד ושמעה. הוא היה בצנעא במסעו לתימן בשנים 1911–1912 ומה שכתב ראה בעיניו ושמע באוזניו ממש בהיותו בעיר.

והראיה שגם ר' יחיא קאפח בספרו 'מלחמות ה' 10 וגם המשיב האנונימי עליו, מחבר ספר 'אמונת ה' 11, מזכירים את עניין בית הספר בראשית ספרם.¹²

השתלשלות הוויכוח על חכמת הקבלה

כל אלה אשר כתבו על פרשה זו שאני דן בה (ראה בהערות) היו בעלי גישה אפולוגטית, שכן היו שייכים לאחד מן המחנות היריבים, או אורחים לשעה. השאלה שאני מבקש להשיב עליה היא, מה היתה עילת המחלוקת: בית הספר המתוקן או שמא המפגש התרבותי בין ר' יחיא קאפח וחבריו ובין יוסף הלוי ואדוארד גלזר. ציינתי לעיל, כי בפתח הספרים 'מלחמות ה' ו'אמונת ה' מוזכר בית הספר כגורם שסביבו ניטשה מחלוקת קשה ופילגה את עדת ישראל בצנעא לשני מחנות.

אולם נראה לי, כי בית הספר לא היה אלא טפח שגדש את הסאה ולא הוא היה עילת המחלוקת. מקובלת עלי עדותו של ר' יוסף קאפח, כי יוסף הלוי הוא שעורר לראשונה את הספרות בעניין חכמת הקבלה בזמן ביקורו בתימן בשנת 1869. אולם דומני, שהדמות המשפעת ביותר בעניין הספרות בדבר קדושתה של הקבלה היה אדוארד גלזר. ראוי לקבוע, כי לא בספר 'מלחמות ה' ולא בספר 'אמונת ה' בא זכרו של יוסף הלוי, ואילו שמו של גלזר מופיע פעמים רבות בספר 'אמונת ה' כמי שהסית והדיח את ר' יחיא קאפח וחבריו לכפור בקדושת חכמת הקבלה. אילו היה זה יוסף הלוי שהסית והדיח, ודאי שלא היה יוצא מקופח מתחת ידי המתפלמסים והיה זוכה לקיתונות של חירופין וגידופין. למקרא מסעו בתימן, כפי שכתב ר' חיים חבשוש, עולה כי יוסף הלוי הקפיד הקפדה חמורה שלא לערב את עצמו בענייני הרוח והמסורת של יהודי תימן. הא ראייה, באחת מתחנות מסעו הביאו לפניו יהודי המקום דבר ריבם וביקשוהו שיפסוק להם הלכה על פי השולחן ערוך. הלוי לא שעה אל פנייתם, ומלווהו חיים חבשוש סבר, שמא מחסרון ידיעה אין הוא נענה. חבשוש הפציר ביוסף הלוי שיפסוק הלכה וזה השיב לו בזו הלשון: 'מה לנו ולריבם עד שנשפוט ביניהם, הלא אנו נכריים'.¹³ כך נהג הלוי בכל שהותו בתימן, ויש להניח שהתפרצותו החד-פעמית בצנעא שהובאה לעיל הינה יוצאת דופן. זאת ועוד אחרת. יוסף הלוי שהה יחסית זמן קצר בתימן וזמן רב בילה במסעות לאזוריה הנידחים. הזמן ששהה בצנעא היה בו די כדי לגרום להלם הספק אך לא לערער קדושת חכמת הקבלה. ועוד, יוסף הלוי אמנם שכח את מדריכו הנאמן חיים חבשוש, אך זה לא שכח

10 'מלחמות ה' נתחבר בצנעא ונדפס בירושלים בשנת תרצ"א. לבר מן העובדה, שלפניו אחרון הספרים הרבניים כנגד חכמת הקבלה, דומני שאין עולה עליו בחריפות ביטוי כנגד חכמה זו.

11 'אמונת ה' נתחבר בצנעא. מחברו אנונימי. יש השערות שונות מיהו מחברו, אבל לעניות דעתי אין לכך חשיבות לענייננו. נדפס בירושלים בשנת תרצ"ז/תרצ"ח. אף זה לשונו חריפה עד מאוד ולעתים אף רצופה חרפות וגידופים מן המשובחים והציוורים שידעה הלשון העברית.

12 ראה 'אמונת ה', עמ' ד-י.

13 מסעות חבשוש (הערה 5 לעיל), עמ' 131.

את אשר למד מפיו במסעותיהם המפרכים והמסוכנים בצפון תימן, צפון מזרחה ומזרחה. במכתב גלוי ליוסף הלוי שנתפרסם בעיתון 'האור' כתב חיים חבשוש בכאב על ניתוק זה, ואלה דבריו:

וביקשתיך להודיעני עניינם וסגנונם ואתה בדברי רצון הבטחת אותי ללמדני דרך מכתבי השבאים ויותר על חפצי ורצוני קבלתי על עצמי הנסיעה עמך דבר שלא נסיתי בו, את צנעא עיר מולדתי ואת ביתי נטשתי ואל ארץ גזירה עמך הלכתי [...] ובאהבתי לרגלי חכמתך נקשרתי [...] וכל זה אינו שווה לי נגד אויבי ומשטיני המתחסדים והיראים לבל יפול קוץ כ"ש [כל שכן] תקרה ממגדל הפורח באוויר שמי תימן בחשבם כי זה האיש הצרפתי [ההדגשה שלי — י.ג.] נפח באף משרתו התימני רוח חיים העקרית הזרה להם ולבניהם לא לאבותיהם הקדמונים, רובי קרובי ורעי רחקו ממני ושמי במסיבתם מנואץ, ובראש כולם הנודע בשער בת עמי לבעל שם חיים נדאף,¹⁴ עם הנער בנו אברהם נדאף הפיץ את דבתו רעה על המדע וההשכלה לאמר מינות ואפיקורסות. מה שאשיב לאדוני כל תגמולהי עלי אשר שם פני כחלמיש ומצחי כנחושה נגדם ונגד הגויים יודעי ומכירי אשר אלה אחי הפיחו בקרבם רוח קנאה ושנאה על לא חמס בכפי.¹⁵

ממכתב זה מסתבר ש' חיים חבשוש היה המשכיל היהודי הראשון בתימן והוא היה ראשון החולקים על חכמת הקבלה ועל השימוש בה לצורך לחשים, קמיעין וסגולות. כמסתבר ממכתב זה סבל חבשוש רדיפות על דעותיו הן מצד יהודים בצנעא הן מצד מוסלמים. חבשוש גם מעיד על עצמו, כי יוסף הלוי הוא שהכניסו תחת כנפי ההשכלה והרחיקו מהעיסוק בלחשים, בהשבעות ובצירופי שמות על פי חכמת הקבלה.¹⁶

לאחר שובו של יוסף הלוי לאירופה וניתוק הקשר עמו, המשיך חבשוש להתעניין ולעסוק הן בחקר העבר של תימן הן בעברם של יהודיה. בד בכד, על פי עדותו, שאין להטיל בה ספק, ריכז סביבו קבוצה של תלמידי חכמים שהתעניינו בהשכלה כללית בצד התנתקות מחכמת הקבלה וחזרה אל המקורות הרציונליים של היהדות כפי שנראתה בעיניהם. על קבוצה זו נמנו תלמידי חכמים ולהלן שמותיהם, כפי שציננו חבשוש במכתבו הגלוי ליוסף הלוי.

14 מכאן שחיים נדאף עסק בצד חכמת הקבלה גם בסגולות, לחשים וקמיעות, ומכאן התנגדותו החריפה לחכמת ההשכלה.

15 מכתב זה נתפרסם בעיתון האור, ח (תרנ"ב), גיליון יב, א' בטבת, עמ' נז–נח. כשמצאתי מכתב זה, נתחיו ליוסף טובי, שאסף בשעתו תעודות לתולדות יהודי תימן, והוא פרסמו בספרו, יהודי תימן במאה הי"ט, תל אביב תשל"ו, עמ' 313–320.

16 ראה המובאה בעמוד ריח לעיל.

ובחסדיו יתברך למען האמת מצאתי רעים נאמנים להשכלה והמה הא' במעלה והחכם האדון הנכבד כה"ר יוסף בן הנכבד שלום בדיחי הי"ו. ושני לו במעלת התורה והחכמה כה"ר חיים בן יחיא עראקי כ"ץ הי"ו. ג' החכם [...] כה"ר סאלם בן סאלם שמן הי"ו, ד' החכם השנון הפסקן התורני התוכן כה"ר יחיא בן שלמה אלקאפח הי"ו. ה' הוא הוא התוכן ההנדסי סעיד אלערוסי. הו' החכם התורני המשכיל סעיד בן שלמה צאלח די"ו. הז' הוא הגביר [...] כבוד יוסף בן סעיד פנחס כ"ץ הי"ו. הח' הוא האברך הנכבד חיים הי"ו בן הגביר הרם סאלם אלכסאר נ"ע [...] הט' הוא הסופר המהיר עמרם הי"ו בן כבוד החכם [...] יחיא קרח. הי' צורבא מרבנן [...] יחיא בן שלום הי"ו נכד כה"ר סעיד אלאביץ. הי"א החכם [...] פנחס בן יחיא פנחס כ"ץ.¹⁷

אם כן, זו היתה קבוצת המשכילים הראשונה בתימן. חלקם נרתעו לאחור ומשפרצה המחלוקת בעניין חכמת הקבלה עברו למחנה מצדדיה; חלקם הלכו לעולמם ולא יכלו ליטול חלק בפולמוס, ובתוכם ר' חיים חבשוש. קבוצה זו עסקה בעיקר במשנה, בתלמודים הבבלי והירושלמי ובמשנתו של הרמב"ם. הנטייה להשכלה ולשלילת הקבלה העמיקה בלבותיהם של ר' חיים חבשוש וחברו הצעיר ר' יחיא קאפח משנפגשו עם אדוארד גלור. כבר ציינתי לעיל, כי גלור יהודי היה, ולא היה מקום להטיל ספק ביהדותו. אולם חסידי הקבלה ביקשו לערער לא רק אחר משנתם של מתנגדי הקבלה, אלא אף להראות שמקורות יניקתם הרוחנית באו לעולם מחכם נוצרי, שהוא פסול ותורתו פסולה, ולפיכך מתנגדי הקבלה שותים מימם מבורות מים עכורים שארס של עכנאי בהם. כבר בפתח הספר 'אמונת ה' מציין כותבו האנונימי, כי

לימים בא איש נוצרי מאיי הים ושמו קלאזר והראה את עצמו כאילו הוא מחכמי ישראל ותיכף בבואו קיבלו בביתו הראב"ד הנז' [ר' סלימאן אלקארה, אב"ד של קהילת צנעא במשך ארבעים שנה – י.ג.] בסבר פנים יפות בחושבו שזה חכם מחכמי ישראל וישב אצלו משך חדש אחד ובתוך הזמן התחיל מנטף מפיו דברי לעג על ספר הזוהר הקדוש ודברי אגדה שבתלמוד ושאר מדרשים, ומיד כששמע הרב דבריו אלה הוציאו מביתו וילך לו ונלווה עם האיש יחיא אלקאפח, וזה האחרון הסביר לו פנים וישב בחברתו כמו ששה חודשים וכשהיה זה הנוצרי מבזה ספר הזוה"ק [הזוהר הקדוש] ומלעיג על דברי חכמים היו דבריו נכנסים בלב האיש הזה ונהנה באפיקורסותו, ובמשך אותם הששה חדשים נפל הספק בלב אנשים חכמי לב ועמדו לחקור אחרי האיש קלאזר עד שפעם אחת כשרצה לילך לבית המרחץ והלכו אחריו אותם האנשים ומצאו אותו שהוא ערל וידעו שהוא נוצרי בודאי.¹⁸

17 ראה הערה 15 לעיל, עמ' 319–320.

18 ספר אמונת ה' (הערה 11 לעיל), עמ' א–ב. עדות זו אינה מהימנה בעיני כלל, ולא רק מן הטעם

אם כן נפוצה לה ברבים הסברה, שגלזר הוא שורש הרע והוא זה אשר גרם לר' יחיא קאפח וחבריו לכפור בתורת הקבלה. מן הראוי לציין, שנכדו של ר' יחיא קאפח, ר' יוסף קאפח, תולה את המפנה במחשבתו של סבו ביוסף הלוי¹⁹ ואינו מזכיר כלל את גלזר, וכל זה מפני שחלחל הספק בלבם של הבריות, אפילו של אוהדיו ומוקיריו של גלזר בתימן, שמא בכל זאת אינו יהודי. ואם כך, מן הראוי לתלות את התפנית במחשבתו של ר' יחיא קאפח באדם שאין ספק כלל ביהדותו. ש.ד. גויטיין במאמרו 'מי היה אדוארד גלאזר'²⁰ העלה סברה שאפילו מלווהו הנאמן של גלזר, ר' חיים חבשוש, חברו הקרוב של ר' יחיא קאפח, נפל הספק בלבו, אם לא יותר מכך, בדבר יהדותו של גלזר, וכל זאת תלה גויטיין במשפט מתוך ספרו הקטן של ר' חיים חבשוש 'קורות ישראל בתימן' (אגב, חבשוש קראו 'הליכות תימא'), שבו כתב: 'או כמו הבלשן החוקר הנעלה אשר לא מבני אמונתנו החכם קלאזר'.²¹ גויטיין ודאי לא שיער, כי מעתיק כתב היד הוא שישנה מלשוננו של חבשוש. מעתיק כתב היד היה ר' עמרם קרח, כפי שהוא מציין במכתבו לגויטיין משנת תרצ"ח.²² ר' עמרם קרח היה תלמיד חכם מובהק, מראשי המדברים בקרב חכמי תימן וזמן מה אב"ד וראש קהילת צנעא. את דרכו החל דווקא כחבר לדעה לר' יחיא קאפח, אך משפרצה המחלוקת על חכמת הקבלה בגלוי פרש ממנו והפך להיות אחד ממתנגדיו.²³ אם כך, אני סבור שהמעתיק, ר' עמרם קרח, שינה את גרסתו של ר' חיים חבשוש, ובמקום לכתוב כפי שכתב המחבר 'החוקר הנעלה החכם קלאזר', הוסיף בהעתקתו 'החוקר הנעלה אשר לא מבני אמונתנו החכם קלאזר' (ההדגשה אינה במקור – י.ג.). גויטיין נתלה אף בכינוי 'האוסטרי', שבו כינה ר' חיים חבשוש את גלזר. אבל אותו חבשוש מכנה את יוסף הלוי, שלגביו ודאי שלא היה ספק ביהדותו, 'הצרפתי'. לפיכך אני סבור שהביטוי 'אשר לא מבני אמונתנו' לא בא מעטו של חבשוש, אלא של ר' עמרם קרח הוא. אילו היה זמנו של גויטיין בידו והיה מתחקה אחר הנפשות הפועלות ושייכותן האידיאולוגית בוויכוח זה, היה עומד על התוספת המכוונת הזאת בגוף הטקסט

הברור שאדוארד גלזר היה יהודי במובהק, אלא שלא יעלה כלל על הדעת, שלאחר שר' סלימאן אלקארה, שהיה אב"ד תקיף, מכובד ובעל סמכות ללא עוררין, 'גירש' את גלזר מביתו, שתלמידו ר' יחיא קאפח יאספו אל ביתו וישהה במחיצתו שישה חודשים. אם ידע כותב הספר, כפי שהוא מעיד בתחילת הקטע, שגלזר היה נוצרי מאיי הים, מה היה להם לבדוקי העורלות לרוץ אחרי לבית המרחץ? הטענה שגלזר נוצרי ערל ושתורתו של ר' יחיא קאפח כולה מפיו, חוזרת כמה פעמים בספר, וראה למשל עמ' רלד בתחילתו, עמ' רמ, לפני הפסקה האחרונה, עמ' שפז ועמ' רצז, ובעוד מקומות.

- 19 ראה הערה 6 לעיל.
- 20 ראה הערה 7 לעיל.
- 21 ראה הערה 6 לעיל, עמ' רפא.
- 22 ראה הערה 5 לעיל, עמ' טו–טז.
- 23 ראה הערה 8 לעיל, עמ' 204, הערה 5.

והיה מתעלם ממנה. בין כך ובין כך לר' יחיא קאפח לא היה ספק ביהדותו של גלזר. נכדו של ר' יחיא קאפח, יוסף קאפח, מעיד כי גלזר נתן לסבו כמה מכשירים מדעיים כגון מכשיר למדידת גובה השמש ונטייתה, מצפן ושני מדי אוויר וכן ספרים כגון קונקורדנציה תנ"כית (שטעטטין תרנ"א), 'יסוד חכמת הטבע הכללית' (וילנא תרל"ו), 'המנוחה והתנועה' (וילנא תרכ"ז), 'תולדות האש והמים' (וילנא תרל"ו), 'אבן השואבת' (וילנא תרל"ו). אולם אין הוא מציין, כי גלזר שלח לסבו אף את הספרים המצוינים בהקדמת הספר 'אמונת ה'' וזה לשון הכתוב: 'אחר כך הלך לו אל ארצו, אחר משך ב' שנים שלח ג' ספרים לאהובו יחיה אלקאפח הנז' והם הא' קנאת אמת, והב' ארי נוהם, והג' שאגת אריה וקול סכל, וכלם חולקים על תורה שבע"פ כולה ובפרט ס' הזה"ק.²⁴ שלושה ספרים אלו הם היסוד ההיסטורי-התיאורטי ששימש את ר' יחיא קאפח וחבריו במחלוקת על הקבלה ודחייתה.

אולם בתארו את השתלשלות הפולמוס מתחיל ר' יחיא קאפח בתיאור המחלוקת סביב בית הספר המתוקן דווקא. בפתח ספרו 'מלחמות ה'' הוא מתאונן על כך שאין יהודי תימן מחבבים את הלשון העברית, שהיא לשונם הלאומית, וזאת בניגוד לעמים אחרים המחבבים את לשונם. ובלשונו: 'ואנחנו עם בני ישראל מעת אשר גלינו מארצנו עזבונו את לשוננו הקדושה אשר דבר בה אדם הראשון ובה ניתנה תורתנו הקדושה [...] ולא עשינו כמצוה עלינו ולמדתם אותם את בניכם לדבר בס'.²⁵ לאחר מכן תיאר ר' יחיא קאפח את דלותם ועליבותם של החדרים בהם למדו התשב"ר (תינוקות של בית רבן), את חוסר ידיעתם של המורים בלימוד התורה והלשון, את ההיגינה הלקויה בחדרים אלו. בהמשך הוא אף מציין את השפעתו של אליעזר בן יהודה עליו וזה לשונו:

ולקול הקורא במכתבי עתים בימים ההם מאת ה' אליעזר בן יהודה לתחיית השפה העברית הקדושה נכספה נפשינו אך ורק בדברים ושיחות בעלמא ולא באה לידי התגשמות עד שנת תר"ע [1910], אשר אז הואילה ממשלתינו הרוממה ממשלת תוגרמה לפתוח בתי ספר לילדי בני ישראל [...] ואז אמרנו הנה באה העת להוציא לאור עשתונות איש ירושלים ת"ו, אשר בטרם תחיל ילדה האדם הגדול בתחיית השפה העברית הוא ניהו אליעזר בן יהודה ואפריין נימטיה על אשר פעל ועשה ובכל כחו עמל לטובת עם ישראל וישוב ארץ ישראל ותחית השפה העברית.

לאחר מכן תיאר הרב קאפח את השתלשלות פתיחת בית הספר והתקדמות התלמידים בלימוד הטורקית והעברית, וכיצד החלה ההתנגדות לבית הספר מצד

24 ראה הערה 18 לעיל.

25 מלחמות ה' (הערה 10 לעיל), הקדמה. כל הדברים המובאים בהמשך משם, אלא אם יצוין אחרת.

אנשים מן הקהילה: 'ולתקופת השנה השלישית פרצה המלחמה נגד הלימודים הטובים והספרים הנעימים כמצורה עלינו מחז"ל ויוציאו המתנגדים דיבה רעה לאמר כי על ידי זה יצאו הילדים ח"ו לתרבות רעה,²⁶ והרבה מהטפשים האמינו לשקריהם והוציאו את ילדיהם מבית הספר. בכך לא נסתיים הדבר; המאבק נגד בית הספר ומייסדו לבש צורה חמורה: 'וכאשר התעו רבים חזקה יד החשכים ומלשינות שקר הלשינו על המלמדים אצל הממשלה שהם חפצים להמריד את יושבי הארץ, ושהם כותבים פלסתר על הממשלה אל ממשלת אנגליה לחסות בצל ממשלתה וגם אל האליניץ [טעות כותב או דפוס וצ"ל אליאנס — י.ג.] ובעבור זה המלשינות הובלו המלמדים אל בית הכלא. מכאן אנו למדים, שלשיטתו של ר' יחיא קאפח, המחלוקת והקרקע בקהילת צנעא ראשיתה ביסוד בית הספר ובנטייה אחר ההשכלה. לאמור, אותה גחלת ההשכלה העמומה שהחלה בתר"ן (1890) פרצה להיות שלהבת בשנת תר"ע (1910), שנת ייסוד בית הספר, ובשנת תרע"ג, דהיינו 1913, מדברים שכלב ומחשדות שבמחשבה נתגלעה המחלוקת ואותה גחלת עמומה הפכה לאש אוכלה.

עד כאן אין ר' יחיא אומר דבר על הקבלה וקדושתה. לאמור, עשרים ושלוש שנה של מחשבה, של חברותא מתלבטת, של פגישות עם גלזר, של קריאה בספרות פולמוס כנגד הקבלה אינם אלא עשרים ושלוש שנה של מאמץ לפתוח בית ספר. הספקות בדבר קדושתה של הקבלה הם ספקות כמוסים שכלב. על כן, בתיאור השתלשלות המחלוקת כתב ר' יחיא קאפח:

וליימים מספר בטל בית הספר לגמרי! כל זאת באתנו על אשר לא מחינו בכבוד קונינו בעת שהיינו שומעים מהלומדים בזהר ושאר מקובלים דברים שאסור לשמען ומחרישים להם [...] לכן עזבנו דרכינו בלימוד השפות העברית והערבית בדקדוקן על כרחינו מפני חמת המציק על ידי מלשינות שקר ונפץ [בטקסט כתוב 'נפלי', ואינו אלא טעות דפוס — י.ג.] אל דרך הקדש כבוד אבינו שבשמים בבטול דעות הפילוסוף נביא השקר מחבר הזהר אשר אסף בחפניו דעות הפילוסופיא הקדומה עובדי האלילים תמונות וכוחות נעלמים אשר בראם מלכו. ומחבר הזהר תפס דעותיהם וחשב להכניסם באמונת תורתנו הקדושה, יקרא את שמו בשם רשב"י התנא בשקר ואמר שנגלה לו הקב"ה הנקרא אצלו עתיקא קדישא וגילה לו רזין טמירין. ותלה נבואתו ורעיונותיו ברשב"י התנא ע"ה [...] והבטיח שלא יזכו ישראל לגאולה עד אשר ישובו מדרכם לעסוק במשנה ובתלמוד. רק יעסקו בתורתו החדשה המלאה אלילי תמונות ופרצופים בעלי מפלצות וזיווגים שונים. ובתחבולה

26 לדברי שמואל יבנאלי ניבעו פרצות והיו תלמידים, שאם לא יצאו לתרבות רעה, את מסורת אבותיהם החלו נוטשים. ראה הערה 8 לעיל. צריך לציין שנית, כי מנהל בית הספר ומייסדו היה ר' יחיא קאפח ובנו דוד היה אחד המורים.

ובמרמה קברו בארון בקרקע עולם להתישן ויתחילו להרקיב, ואחר ימים פרסמו והוציאו ע"י מלך ממלכי העכו"מ (כמו שכתב החיד"א בספרו שם הגדולים במערכת הספרים) כאילו הוא חיבור קדום מרשב"י התנא [...] וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת, וכמו שענינו ראות ואזנינו שומעות עד שאפשר שיאמר אדם לחבירו עמך עמי ואלהיך לא אלהי' [ההדגשות שלי – י.ג.].

אין צריך לומר שדברים אלו חריפים מאין כמותם ומה עוד שר' יחיא קאפח שינה מן הפסוק 'עמך עמי ואלהיך אלהי' ואמר 'עמך עמי ואלהיך לא אלהי', לאמור, כל מי שעוסק בתורת הקבלה ובזוהר הריהו מובדל ומופרש, שכן אפשר שחושב הוא עצמו לבן עם ישראל, אך לא לאלוהים אחד עובדים אלה השוללים את חכמת הקבלה ואלו המחזיקים בה. כאן מודה אפוא ר' יחיא קאפח, שהספקות בדבר קדושתה של הקבלה ושלילתה החלו בלבו ובלב חבריו שנים הרבה לפני שנתגלעה המחלוקת בדבר ייסוד בית הספר המתוקן, אלא שהוא נצר את ספקותיו ושמרן בלבו. וזו לדעתו חטאתו שלא מיחה מיד באלה העוסקים בספר הזוהר והקבלה ולא הוקיעם. וכיוון שחם על כבודו ולא על כבוד קונו נענש והושם במאסר פעם ושתיים.

למחבר ספר 'אמונת ה'" גרסה שונה על השתלשלות המאורעות. כבר כתבתי לעיל, שמחבר 'אמונת ה'" תולה את הרעה באדוארד גלזר, שהוא הוא זה אשר לימד את ר' יחיא קאפח דברי כפירה בתורת הקבלה. לטענתו, כל דבריו של ר' יחיא קאפח בעניין הלשון העברית ותחייתה אינם אלא דברי כסות ומרמה, או כלשונו 'וראיה מדבריו שאמר שהם ביקשו ללמוד תורקית וערבית וכמו שראינו בעינינו, מה שאמר עברית הוסיף לאמר כן על כרחו שלא בטובתו על דרך שאחז"ל שכן דרך השקן כשהוא רוצה לשקר ויאמינו דבריו מערב בדבריו מלתא דקושטא.²⁷ זאת ועוד, לדברי בעל 'אמונת ה'" אין צורך, ולא היה צורך, ברשיון מן הממשלה לפתוח בית ספר, שכן איש לא אסר על היהודים בתימן ללמוד וללמד את תורתם. וכל מה שביקש ר' יחיא קאפח היה לימוד הערבית והטורקית והוצאת התלמידים לתרבות רעה, שכן 'ועשה לישראל דברים רעים גלח את פאת ראשם ושינה מלבושיהם של ילדים למלבוש תורקים [...] ראה יראה המבין איך הוא מבזה את האנשים המשכילים אשר הוציאו בניהם בראותם שכבר יצאו לתרבות רעה ולא היו באים לבית הכנסת שאפילו ביום אדיר בימי השנה יום הכפורים לא באו לבית הכנסת מחמת שהם טרודים ללמוד תפילתם של תורקים ושאר לשונותיהם פן יבואו הבוחנים התורקים ולא הרויחו יותר.²⁸ אין לדעת אם עד כדי כך הגיעו הדברים ותלמידי בית הספר מיסודו של ר' יחיא קאפח הגיעו עד כדי שמיטת תפילה ביום הכיפורים והקדישו זמנם ללימוד

27 ספר 'אמונת ה'" (הערה 11 לעיל), עמ' ו. כל הדברים המובאים בהמשך מספר זה, אלא אם כן צוין אחרת.

28 שם, עמ' ז, ח.

הטורקית. אבל אפילו הגזמה יש כאן, מגמות חילון או חריגה מן המסורת יש ודאי. על השגותיו של ר' יחיא קאפח כתב מחבר 'אמונת ה':

הוי החוקקים חקקי און ומכתבי עמל כתבו ושוא ושקר אספו נגד החכמים להסית הסכלים ולהטעות העורים ויתנו כתף סוררת לדברי חכמים אשר כל דבריהם דברי אלהים חיים מיוסדים על אדני הקבלה הקדושה המפורסמת בישראל דור אחר דור [...] אבל דא עקא לא יכולנו להתאפק בשמענו בזיון הרשב"י וספרו הקדוש וחבריו שמוציאים עליהם לעז ואומר שם שהם ביזו את המשנה והתלמוד ולכל העוסקים בה [...] וזה האיש [ר' יחיא קאפח – י.ג.] מצאתי אותו מאותם שנאמר עליהם חכמים המה להרע.²⁹

השתלשלות המחלוקת מקבלת פנים אחרות לפי דברי מחבר ספר 'אמונת ה'". לדבריו, לאחר שקיבל ר' יחיא קאפח את הספרים הנ"ל מאדוארד גלור, החל לומד בהם בסתר הוא וחבריו, עד שהגיעו לכלל מסקנה, שהזוהר והקבלה פסולים הם לדידם. אולם ר' יחיא קאפח לא העז לחלוק על הקבלה כל עוד היה ר' סלימאן אלקארה, אב"ד של קהילת צנעא ויהודי תימן כולם, בחיים. תקיפותיו וסמכותו מנעוהו מכך. אולם משנאסף ר' סלימאן אלקארה לבית עולמו בשנת התרמ"ט (1889) הותרה הרצועה ור' יחיא קאפח וחבריו החלו מדברים בגנותה של הקבלה בגלוי.

אין אפוא התאמה בין טענות מחייבי הקבלה, כפי שעולה מספר 'אמונת ה'", לבין הצהרתו של ר' יחיא קאפח כפי שהוא מעיד על עצמו בספר 'מלחמות ה'". אלו הראשונים טוענים, שר' יחיא קאפח החל את כפירתו בקבלה, כאמור לעיל, אחר מותו של ר' סלימאן אלקארה בשנת 1889, ואילו ר' יחיא קאפח טוען, כי יצא בגלוי נגד הזוהר והקבלה רק בשנת 1913. דומני, שיש מן האמת בשתי הסברות, אלא שיש הבדל בין האמת של מחייבי הקבלה לבין האמת של שוללי הקבלה. האמת של שוללי הקבלה נשענת על הספקות שהשמיע ר' יחיא קאפח אבל לא על שלילת הקבלה, כפי שבאה לטענתו של ר' יחיא קאפח רק לאחר שבית הספר המתוקן נסגר בשנת 1913.

הנפשות הפועלות וראשי המחנות

דומני שאי אפשר לפרש סוגיה זו של הוויכוח הנוקב והפולמוס היצרי שגרם לקרע גלוי בקהילת צנעא ללא תיאור קצר של הנפשות הפועלות שעמדו בראש המחנות הנצים.

ר' יחיא קאפח נולד בצנעא בשנת תר"י (1850) והלך לעולמו בשנת תרצ"ב (1932). מורו ורבו היה ר' חיים קרח, מחשובי החכמים בצנעא במחצית השנייה של המאה ה-19. עוד בצעירותו נטה אחר משנת הרמב"ם הן בפסיקותיו על פי 'הי"ד

החזקה' הן אחר משנתו ההגותית על פי 'מורה נבוכים'. נטייתו אחר הפילוסופיה היהודית הביאה אותו לעיון מעמיק במשנתם של הרס"ג, הריה"ל, כחיי בן פקודה וזולתם. לאט לאט התרחק מעיון בחכמת הקבלה והחל מגלה ספקות באמיתותה ובאמיתות ספר הזוהר וייחוסו לר' שמעון בר-יוחאי. סביבו הוקם חוג לומדים שעניינו היה הלכה, פילוסופיה יהודית וחיפוש אחר מקורותיה של מסורת יהודי תימן. בשנת תרס"א נתמנה על ידי השלטון העותמני ל'חכם באשי' של יהודי תימן. במשרתו זו אחז עד לשנת תרס"ה בקירוב, אך נאלץ לפרוש ממנה משום שלא התאים לאחוז במשרה ציבורית, שעיקרה ניהול וארגון.

יותר משהיה ר' יחיא קאפח מנהיג קהילתי, היה אפוא מורה דרך רוחני והוגה דעות. בהיותו כבן שלושים וחמש התיר לו מורו ורבו ר' חיים קרח לפתוח ישיבה לעצמו ולהנהיגה על פי שיטתו והשקפת עולמו. סביבו התלקטו רבים מצעירי החכמים של העיר צנעא. בישיבה שניהל ושבה היה מורה הוראה נהג על פי שיטתו של הרמב"ם וחשובי הפילוסופים היהודים מימי הביניים. מפאת התרחקותו והתרחקות חבריו מחכמת הקבלה, מאמונה בקמעות ולחשים, וכל שהוא בגדר 'אמונה עממית', נקראה חבורתו 'דור-דעה', ובלהג היהודי הצנעאני 'דרדע' ביחיד ו'דרדעים' ברבים. ספק אם קהילת צנעא ורבים מחשובי בניה יכלו לכלכל את המחשבה, שקיימת בתוכם חבורה, ולו של תלמידי חכמים, השוללת את הקבלה עד כדי חירוף וגידוף.³⁰

אולם דומני שנחטא באידיאליזציה של הפולמוס אם נעמידו רק על אדני ההגות והעיון. ודאי בעיני, שלהגות ולעיון סביב חכמת הקבלה היה מקום נכבד בפולמוס, אבל מה נעשה, ויצרים קנאות ושנאות אף הם היו עילה חשובה ביותר בפולמוס זה. ר' יחיא קאפח, שהיה כאמור תלמיד חכם מובהק, ושנים אחדות 'חכם באשי', הודח כאמור מתפקידו. הדחתו לוותה בצלילים צורמים, שעלה מהם אבק לשון הרע, ואף שיצא נקי ובסוף עניין לא דבק בו דבר, בין כך ובין כך נותרו משקעים עכורים בתחתיתה של קדירת החשדות.³¹ אדם שנבחר לכהונה רמה של 'חכם באשי' והודח ממנה, והוחשד, אף שיצא נקי, נשא עמו זיכרונות מרים וטינות שבלב. ר' יחיא קאפח הוכה מכה על מכה. לא זו בלבד שהודח מתפקידו אלא שיריבו הצעיר ממנו בחכמה ובשנים, ר' יחיא יצחק, נבחר לשמש כחכם באשי ואב"ד של קהילת צנעא ויהודי תימן.

ר' יחיא יצחק נולד בשנת תרכ"ז (1867) והלך לעולמו בשנת תרצ"ב (1932). אף הוא כר' יחיא קאפח היה מתלמידיו של ר' חיים קרח. זמן מה היה מבאי בית מדרשו

30 על תולדות חייו ראה: א. צדוק, 'ר' יחיא קאפח ז"ל – תקופתו ומפעלו', שבות תימן (הערה 7 לעיל), עמ' 166–175; ר' שלום קרח, 'הולך תמים ופועל צדק', שם, עמ' 181–197; ח. שרעבי, 'פרקים מפרשת "דור דעה" בתימן', שם, עמ' 198–211; ע. קרח, סערת תימן, ירושלים תשי"ד, עמ' ס–סא.

31 על בחירתו לחכם באשי, תפקודו והחשדות ראה: שם.

של ר' יחיא קאפח, ואין יודע דבר לאשורו מדוע נפרדו דרכיהם עד שהפכו צוררים זה את זה. האם ספקותיו של חברו הגדול ממנו בחכמה ושנים, ר' יחיא קאפח, בעניין קדושתה של חכמת הקבלה היא שגרמה לצמיחת האיבה ביניהם? או שמא לא יכול היה בית מדרש אחד להכיל שני אנשים גדולים, זה ברוח וזה בכושר מנהיגות. הן תומכיו של ר' יחיא הן מתנגדיו תולים את האיבה בין השניים במחלוקת על חכמת הקבלה.³² אולם קשה עלי הקביעה, שמלחמה זו היתה אך ורק לשם שמים ונקייה היתה מתחרות, קנאה ושנאה. זה הצעיר, ר' יחיא יצחק, ודאי קינא לר' יחיא קאפח על גדולתו המופלגת בתורה, בהגות ובחכמות חיצוניות. וזה ר' יחיא קאפח פגוע היה על שהצעיר ממנו בחכמה ושנים נתמנה לחכם באשי לאחר שהוא עצמו הודח. ספק בעיני, אם ר' יחיא יצחק הרגיש בנוח ואף בטוח כ'חכם באשי', שעה שהגדול ממנו יושב בבית מדרשו ומורה הוראה לרבים. ר' יחיא יצחק היה חייב לבסס את מנהיגותו בקהילה ובקרוב יהודי תימן, ולו במחיר רדיפתו עד חרמה של ר' יחיא קאפח. ככלל, יפה, כך אני סבור, לשים מחלצות אידיאולוגיות ותיאולוגיות כבסיס למחלוקת מרה, ששורשה, לדעתי, אישי. ר' יחיא יצחק נהג ביד רמה בתפקידו כ'חכם באשי' ואב"ד קהילת צנעא ויהודי תימן עד שנסתלק לעולמו. אדם תקיף היה, מנהיג מעולה, בעל כשרונות למשא ומתן, הופעתו נאה, ומקובל היה על בני דורו היהודים והשלטונות המוסלמיים. ר' יחיא יצחק לא יכול היה, שעה שנאבק על מנהיגותו, להתיר פלגנות או פרישה מאחזותה של הקהילה, ולו פרישה רוחנית ולא מוסרית. כך נבנתה האיבה בין השניים אריח על גבי לבנה, עד שגבה הר ביניהם.

שיאה של המחלוקת

כבר הראיתי לעיל, שתחילת הספקות בעניין קדושתה של הקבלה בביקורו של שליח האקדמיה הצרפתית וכ"ח יוסף הלוי. ספקות אלו הלכו ונתעצמו עם בואו של אדוארד גלזר לתימן, ולאחר ששלח, כאמור, ספרים מספר לר' יחיא קאפח. הספקות כאמור של ר' יחיא קאפח וחבורתו הלכו ונתעצמו; אימתי פרצו הספקות שכלב לרשות הרבים?

חיים שרעבי כתב במאמרו 'פרקים מפרשת "דור דעה" בתימן' דברים אלו: 'פעם הלך להתפלל כדרכו בבית כנסת הלוי המכונה אלשיך ביום ראש השנה; בצאתם אחרי התפילה — השמיע באזני מלוויו דברי בקרת כנגד נוסח הבקשה והכוונות שרגילים לומר לפני התקיעה, וטען שזהו יתיר, וכנטול דמי. שמע דבריו חברו לאומנות הצורפות, המנוח חיים נדאף, ויצא חוצץ כנגדו. אגב הויכוח גילה ר' יחיא קאפח דעתו נגד כל ספרי המקובלים בפומבי ובחריפות, ועקב זה קמה סערה בציבור שלא שככה זמן רב.'³³

32 ראה במאמרים שהוזכרו בהערה 30 וכן ההקדמה לספר 'אמונת ה' (הערה 11 לעיל).

33 שרעבי (הערה 8 לעיל), עמ' 204. ה'בקשות' ו'הכוונות' אליהן התכוון ר' יחיא קאפח נתקנו בידי

אין חיים שרעבי מציין תאריך ואין אנו יודעים לפיכך אימתי החלה המחלוקת הגלויה שעליה נמסר לעיל. הדעת נותנת, שהיה זה לפני שנבחר ל'חכם באשי' בשנת תר"ס (1900), ואולי אף קודם שנפטר לבית עולמו חברו ר' חיים חבשוש בשנת תרנ"ט (1899). שלא במישרין אפשר לקבוע את תחילתה של המחלוקת ממכתבו הגלוי של ר' חיים חבשוש ליוסף הלוי מיום כ"ו בתשרי תרנ"ב (1891), שהזכרתו לעיל. במכתב זה ציין ר' חיים חבשוש ש'בראש כולם הנודע בשער בת עמי לבעל שם חיים נדאף עם הנער בנו אברהם נדאף הפיץ דיבתו רעה על המדע וההשכלה לאמר מינות ואפיקורסות.³⁴ אם אצרך את מחלוקתו של ר' חיים נדאף עם ר' יחיא קאפח בעניין הבקשות והכוונות הנאמרות קודם תקיעת השופר לעדותו של ר' חיים חבשוש שנרדף בידי ר' חיים נדאף ובנו, הרי שיש לקבוע, שמחלוקת זו פרצה לרשות הרבים סמוך לשנת תרנ"ב (1891).

בשנת תרנ"ו (1896) כבר היו ר' יחיא קאפח ור' יצחק הלוי דבובים זה לזה. המתיחות בין השניים נמשכה שנים לא מעטות, אך לא הגיעה לכלל משבר אלא בשנת תרע"ג-תרע"ד (1913-1914). מחלוקת זו נדחקה מפני הנוראות שירדו על תימן ויהודיה. שנות התשעים של המאה ה-19 עמדו בסימן המרד הגדול כנגד העותמנים, שהנהיג חאמאס מוחמד בן יחיא חמיד אלדין ושתחילתו בשנת 1891. לאחר מותו הנהיג את המרד בכשרון רב ובתושייה רבה בנו האימאם יחיא בן מוחמד חמיד אלדין, שהטיל בשלבו הסופי של המרד, בשנת תרס"ה (1905), מצור על העיר צנעא. מצור זה גרם להתמוטטותה של קהילת צנעא ולמותם של אלפים מבניה ברעב ובמגיפות. שנים לא מעטות נדרשו לה לקהילת צנעא לשקם את הריסותיה החומריות והרוחניות. דומה היה כי המחלוקת שככה לאחר שנתקיים בצנעא הפסוק 'וטאטאטיה במטאטא השמד' (ישעיה יד:23), וכן נדמה היה שגם אהבתם גם שנאתם אכדה. אולם בשנת תר"ע (1910) נפתח בית הספר המתוקן, כפי שתואר לעיל, ואט אט שבה ונתגלעה המחלוקת. שנאות ישנות וקנאות כמוסות שבו ועלו וביתר חומרה.

המאבק כנגד בית הספר המתוקן היה למעשה מלחמת חרמה בר' יחיא קאפח וחבריו. משעלה בידי ר' יצחק יחיא כ'חכם באשי' ואב"ד להביא לסגירתו של בית הספר, פסק ר' יחיא קאפח מלהורות כנגד הקבלה בד' אמות של בית מדרשו ונתן פרסום ברבים לדעותיו כנגד חכמת הקבלה. המחלוקת, שתחילתה במסגרתה של הקהילה, פרצה אל מחוץ לגבולותיה. ר' יחיא יצחק כראש הקהילה וכאב"ד הביא את המחלוקת בפני בית דינו של האימאם יחיא חמיד אלדין. אולם לאחר שהובא הדבר לפני האימאם, כינס ר' יחיא יצחק את ראשי הקהל, ובכללם ר' יחיא קאפח, והביאם לחתום על תקנה האוסרת שינוי נוסח, מנהג או דיבור כנגד שום ספר מספרי הקודש

המקובלים ומצויים בסידורים נוסח ספרד 'זכור אברהם', ושליח הציבור נוהג לומר אותם קודם תקיעת שופר.

34 טובי (הערה 15 לעיל), עמ' 318.

שנתקדשו ונתקבלו בקהל ישראל. מפאת חשיבות התעודה אביאה כלשונה:

להיות כי בעונותינו הרבים חוללה תורה בהתרוממות איזה מהמון עם קטני קטנים המייחסים עצמם ללומדים עד שנשאו ראשם ובמצח נחושה הרימו יד במנהגי קהילתנו בלשון מדברת גדולות ובלעגי שפה לבזות חכמינו גדולי הפוסקים והדרשנים והמקובלים באמרם כי ראויים הספרים לשריפת אש ח"ו ויהיו לאגודה לפרוק מעליהם קצת מנהגים ישרים ולהטעות ולהמשיך לבות התימנים ותעל סערת עם קדש אנשי קהילתנו וצעקתם עד לב השמים לאמר מה זאת, אוי לדור שעלתה בימיו כך, אשר על כן לקנאת קנאת ה' צבאות עלתה הסכמתנו לגדור בעד פרצת תוה"ק [תורתנו הקדושה] וכבודה וכבוד חז"ל שמהיום והלאה תהי ידינו בעזרת קיום מנהגי אבותינו, הן בסדר התפילה על כל בית כנסת מתנהגת כפי מנהגה, וכן בבתי משתאות יתנהגו הכל עפ"י סדרי ומנהגי אבותינו ואפילו היפך רצון בעל הבית ואין רשות לשום אדם לשנות, ואעפ"י שיהיה המנהג עפ"י מדרש או עפ"י ספרי המקובלים, וכל איש אשר יזיד לבזות איזה חכם מחכמי תוה"ק או ספר מספריהם בין מהפוסקים או מהדרשנים או מהמקובלים או ללעוג על שום מנהג בין על רבים או על יחיד ואף שיהיה המנהג ההוא עפ"י מדרש או קבלה בין בעניני תפלה או זולת או שאיננו נוהג כשהוא בין הקהל כמנהג הקהל בין בבתי כנסיות בין בבתי משתאות וכ"ש [כל שכן] שאם ירים יד נגד המנהג על כל הנזכר לעיל ענוש יענש ולנדותו ולהחרימו ובכל הקב"ה ידריכנו בדרכו הישרה ויחזיר פושעו עמו ישראל בתשובה יום ב' כג' תמוז ברכ"ד, הצעיר יחיא מוסא יצחק הצ' יחיא קאפח.³⁵

ובכן בשנת ברכ"ד לשטרות, שהיא שנת תרע"ג ליצירה (1913), נאלץ ר' יחיא קאפח, על פי האמור בתקנה הסכמה שלעיל, לחתום שלא יבוז ספרי הקבלה ושללא ישנה מן המנהג הרווח בקהילת צנעא. שאלה סתומה היא, מדרש חתם ר' יחיא קאפח על תקנה הסכמה זו. האם פחד השלטונות המוסלמיים ובראשם האימאם נפל עליו או שמא משרצה המחלוקת את גבולות הקהילה והובאה בפני ערכאות של גויים ראה שחילול השם גדול מכבודו ומאמונתו וחס על כבוד השם ומחל על כבודו. כזכור, דבריו אלו שונים מן האמור בדבריו שהבאנו לעיל וראוי לחזור על מקצתן: 'לכן עזבנו דרכינו בלימוד השפה העברית והערכית בדקדוקן על כרחינו מפני חמת המציק על ידי מלשינות שקר ונפץ אל דרך הקדש כבוד אבינו שבשמים בביטול דעות הפילוסוף נביא השקר מחבר הזהר'. ובבוא ר' יחיא קאפח להצדיק את הדין על שנרדף אמר למעלה מזה: 'כל זאת באתנו על אשר לא מחינו בכבוד קונינו בעת שהיינו שומעים מהלומדים בזהר ושאר מקובלים דברים שאסור לשמען ומחרישים'.³⁶

35 אמונת ה' (הערה 11 לעיל), עמ' תכט-תל.

36 מלחמות ה' (הערה 10 לעיל), בהקדמה.

ככל שהעצימה המחלוקת גברו הקולות בקרב מתנגדיו של ר' יחיא קאפח לנדותו ולנדות את חבורתו. מעין זה אירע ביום י"ז בתמוז תרע"ג, ימים ספורים לאחר שהצדדים חתמו על התקנה-הסכמה שהבאנו לעיל.³⁷ ביום זה נקראה עצרת תפילה בחצר בית הכנסת אלג'רשי, כפי הנראה עקב עצירת גשמים. מן הקהל עלו קולות רבים, שתבעו מר' חיים קרח, מורו ורבו של ר' יחיא קאפח, לקום ולנדות ולהחרים את הכופרים בקבלה, שכן הם חוטאים ומחטיאים את הציבור כולו ומהם יצאה תקלה לישראל. ר' חיים קרח חס, ככל הנראה, על תלמידו, והסתפק בכך שאמר סתמית 'השם יחזירם בתשובה שלמה לפניו'.

מיום שפרצה המחלוקת והפכה נחלת הרבים נתהוו למעשה שתי קהילות נפרדות בצנעא. קהילת ה'דרדעים' בהנהגתו של ר' יחיא קאפח, ו'העקשים' (אלו שסירבו לקבל את פסילת הזוהר וספרי הקבלה) בהנהגתו של ר' יחיא יצחק. ראוי להביא את עיקרי אמונתם של ה'דרדעים' כפי שניסחם ר' יחיא קאפח ובכך הפך את חבורתו לעדה בפני עצמה בצנעא. וזה לשונו:

על כן יאמר לכל מי שנגע יראת השי"ת בלבו ירחיק עצמו כמטחוי קשת מכל המנהגים ודינים מחודשים על-פי הקבלה החדשה השקריית אשר מקרוב באה ונתפשטה בארץ התימן [...] לפי שכולם עוקרים והורסים פנות תורתנו הקדושה ועמודיה יתפלצון, כי בכל ברכותיהם ותפילותיהם [של המחזיקים בקבלה — י.ג.] כשמוזכרים את השם הנכבד והנורא הם מכוונים לאל אחר קצר אפיים (זעיר אנפין) בשתוף שאר פרצופים שלמעלה ממנו [בעולם האצילות — י.ג.] כמבואר בספריהם במקומות אין מספר, ולא מהמנהגים שנתחדשו על פי הקבלה הנכרית החדשה בלבד צריך להזהר. אלא גם מכל הדברים שהזהירונו רז"ל. והא לך קצת מהם.

— ספר תורה ותפילין ומזוזה שנכתבו על ידי ישראל האדוק בקבלה הלזו פסולים כי השמות שבהם נתקשרו לשם אל יותר קצר אפיים (זעיר אנפין). מקרוב לומר שדין הוא שישרפו כמו שכתבו הפוסקים שס"ת [שספר תורה] ותפילין ומזוזה שכתבן מין ישרפו.

— לא יאכל בשר משחיטת מקובל כי בעת שמזכיר את השם בברכתו על השחיטה דעתו על יראתו [...] שכל הבא לשחוט לעצמו או לאחרים [...] וכל שכן אם אינו מאמין בהם כמו המקובלים שאין מאמינים בארבעה עיקרים מהן [מתוך י"ג עיקרים שכתוב ביאורי וחידושי הלכות שמיטה — י.ג.] לא יתנו לו רשות לשחוט וכל שכן לקדש ולגרש, וגיטו וקידושו אינן כלום ונמצא מרכה ממזרים בישראל.

— אם שליח צבור אדוק בקבלה החדשה ובקי בה לא יענה אחריו אמן וקדוש וברוך ה' המבורך שכל כוונתו לאל אחר זעיר אנפין.

- אם מקדש אשה או מגרשה לא יהיו העדים ממאמיני קבלה החדשה כי הקדושים בטלים מפני שהם פסולי עדות דאוריתא ונמצאת אשת איש נשאת לאחר על ידי גט בטל.
- וצריך להזהר מהם וממאכלם ומשתיהם פן יטמאו נשמתו באסורי מאכלות.³⁸

אין צריך להרבות בראיות שתקנות אלו שהתקין ר' יחיא קאפח הן תקנות המעידות על היפרדות מקהל צנעא והקמת קהל לעצמו. קהלו של ר' יחיא קאפח הלך תמים אחר המשנה, התלמוד והרמב"ם וההגות היהודית הפילוסופית וזולתם לא.

הבאת המחלוקת על קדושת הקבלה לפני ערכאות של גויים כבר ציינתי לעיל כי המחלוקת על קדושת הזוהר והקבלה הובאה בפני בית דינו של האימאם יחיא חמיד אלדין בשבתו בעיר קפלה שהיא צפונית לצנעא בשנת תרע"ג (1913). מי הוא זה שפרץ גדר שגדרו ראשונים שאין להיזקק לערכאות של גויים בעניין שהוא שווה פרוטה, קל וחומר שהוא מקדשי האומה? על כך הדעות חלוקות. על פי דבריו של ר' יחיא קאפח בספר 'מלחמות ה' היה זה ר' יחיא יצחק וחבורתו שעשו מעשה נורא זה. לדברי ר' יחיא קאפח הלשינו מתנגדיו מלשינות כפולה ובלשון כפולה. בפני השלטונות העותמניים שעדיין החזיקו בתימן בשנים אלו טענו שר' יחיא קאפח וחבוריו כל חפצם להמריד את יהודי תימן כדי שיחסו תחת שלטון של בריטניה וצרפת, יריבותיה של האימפריה העותמנית. ואילו בפני האימאם יחיא חמיד אלדין טענו שר' יחיא קאפח וחבורתו מבקשים להתגדל על המוסלמים ולהפר את 'ברית עומר' ככול — שיטנו את לבושם, ויגדילו את בתיים ויתגאו על המוסלמים. בפני העותמנים העלו מתנגדיו ר' יחיא קאפח טענות מלשינות מדינית, ואילו בפני האימאם יחיא, שהיה על פי ההסכם עם העותמנים אחראי ובעל הסמכות הדתית בתימן, העלו טענות מלשינות דתית. ואלה דבריו: 'וכאשר התעו רבים חזקה יד החשכים ומלשינות שקר הלשינו על המלמדים אצל הממשלה שהם חפצים להמריד את יושבי הארץ ושהם כותבים פלסתר על הממשלה אל ממשלת אנגליה לחסות בצל ממשלתה וגם אל האלי"נץ [האליאנס — י.ג.] ובעבור זה המלשינות הובלו המלמדים אל בית הכלא.³⁹ באיגרת נוגעת עד הלב לחברת כ"ח בפריז מיום ד', כ"ה בתמוז תרע"ד (1914), כותב ר' יחיא קאפח: 'להוציא עליהם [כלומר עליו ועל חבורתו — י.ג.] דיבה ריבה ומלשינות כי הם מקבלי פרס מחברת אלינץ להכניס היהודים בדת פרוטסטנטית ולחסות תחת ממשלת צרפת או אנגליה עד אשר מלא את לב כל השרים כזבים כאלה. ואצל האימאם יחיא ושריו הלשין את החכמים בפנים

38 מלחמות ה' (הערה 10 לעיל), עמ' קס-קסא בהשמטות קלות.

39 שם, בהקדמה.

אחרות לאמר שאלה האנשים מבקשים לפתוח להם בתי כנסיות חדשים ולהתרומם על המושלמנים וללבוש בגדי כבוד ולקצץ פאת ראשם ואלמלא אני כובשם בשפלות יהדותם כי עתה הגדילו עקב על המושלמנים.⁴⁰

על פי דברי ר' יחיא קאפח בהמשך איגרתו לכי"ח נאסרו הוא וחבריו פעמיים לתקופות מאסר של כחודש ימים כל תקופה. אולם על פי דברי מחבר ספר 'אמונת ה' דברי המלשינות יצאו מר' יחיא קאפח. לדבריו הוא זה שהקדים והלשין אצל המלכות כי חסידי הקבלה עובדים לשתי אלוהויות ולפיכך מפירים את אמונת הייחוד ומכאן שהם עובדי עבודה זרה ואין האיסלאם חייב בהגנתם ולא בהקניית מעמד 'אהל אלדימה' להם. ואילו דבריו: 'אחרי כל זה העידו על ב' אנשים מהכת [של ר' יחיא קאפח — י.ג.] של האיש הנז' שדברו דופי על ספר הש"ע [השולחן ערוך] ועל מחברו מרן הקדוש ז"ל ושלח להם מ"ו [מורנו ורבנו] ראב"ד יחיא [יצחק] הנז' ועשה בהם דין. והאיש הנז' [ר' יחיא קאפח — י.ג.] כששמע דבר זה בערה כאש חמתו והלך והלשין אצל המלכות שכל ישראל עובדים עשרה אלוהות על-פי ספר הזהר.⁴¹ אם אשקול את דברי אלו ואלו נוטה אני להסכים עם ר' יחיא קאפח כי דבר המלשינות יצא מר' יחיא יצחק וחבורתו. לא היה זה ממידתו של ר' יחיא קאפח ואף לא מעניינו ללכת אל המלכות ולהלשין ולמסור מחלוקת זו בפניה. הסכנה שנשקפה לר' יחיא יצחק וחבורתו ובעיקר למנהיגותו, היא שהביאה אותו לכך שיוציא את המחלוקת מגדרה של הקהילה לחצרה של המלכות. המחלוקת וההתדיינות בפני האימאם יחיא וחכמי הדת המוסלמים שמינה היתה ארוכה, מייגעת, מבזה ואף עלתה בממון רב של ישראל. ספר הזוהר הובא בפני האימאם יחיא וזה הורה לחכמי הדת המוסלמים ללמוד היטב את תוכנו, יש להניח כי בעזרתם של חכמים מישראל, שאינם נמנים עם חבורתו של ר' יחיא קאפח. סוף דבר לאחר התדיינות ממושכת בפני האימאם יחיא וחכמי הדת המוסלמים הוציא האימאם פסק דין המצדד במחנה ר' יחיא יצחק, יריבו של יחיא קאפח. פסק דין זה ידוע כ'פסק דין קפלה', מקום מושב האימאם באותה שנה. להלן אביא קטעים ממנו, שיבהירו את עיקרו.

'והיתה התבוננות ברצונם של שני הצדדים, ועיקר הדברים שעליהם הם מסתמכים הוא — מניעת התנגדות לדברים שנהגו בהם היהודים בדורות הקודמים, כגון: עשות הציצית, והתנועות בשעת התפילה, ומה שעושים בעת המילה, ובסעודת חתנים, ועל השולחן; כך ישארו מנהגיהם כמות שהם, מבלי התנגדות כלשהיא, ומבלי חרוף וגידוף או זילזול'. עד כאן הפסק משאיר את המנהגים שכבר נכנסו בהם כוונות הקבלה על כנם, ואין לר' יחיא קאפח פתחון פה עליהם ברבים. אולם בהמשך נפתח פתח לר' יחיא קאפח: 'ולא יהיה שום אדם מהם אנוס להיות נוכח או לעשות במעשה

40 ראה הערה 1 לעיל, עמ' קי-קיב, ושם בהערות. אגב, מן המכתב ברור לחלוטין, כי המלשין המוסר היה ר' יחיא יצחק והוא זה שגרם לכך שהמחלוקת תצא לערכאות של גויים.

41 אמונת ה' (הערה 11 לעיל), בהקדמה.

אשר הוא מאמין שאין לפי הדין. ואין להעיר לו על הימנעותו ולא להעליבו.⁴² לאמור, הרשות ביד ר' יחיא קאפח וחבורתו למנוע עצמם מלהיות נוכחים בטקס מן הטקסים הללו שיש בהם מכוונות הקבלה. אולם הקהילה כקהילה תהא נוהגת כמימים ימימה. מעניין הוא פסק דינו של האימאם בעניין ספר הזוהר. 'חברי יצחק [הוא ר' יחיא יצחק — י.ג.] טוענים שהוא מן הספרים המקובלים בדתם וחברי אלקאפח [הוא ר' יחיא קאפח — י.ג.] טוענים שיש בו דברים כנגד יחוד השם ותארו, וכבר נדברו ביניהם שיש למנוע גינוי כלפי קוראיו או התנגדות וחלול כלפיו וייחוסו אל הכופרים מן החיים ומן המתים; וכן שאין איש מהם אנוס לקרוא בו, ורשאי לזנוח מבלי שיהא חשוד בכפירה או בהתיחסות לכפירה, אלא יאמין במה שלבו מכין אליו.⁴³ שוב נערו חצנם אנשי אלקאפח מן הספר הנזכר ואמרו שאינם חפצים בו, ומבקשים מהוד רוממותו לצוות שלא תהא התנגדות ולא תוכחת מצד אחד על משנהו בנדון זה; ואפילו אם חלק מחבריהם מטיל ספק בספר הנזכר [כלומר ספרי הזוהר והקבלה — י.ג.] אין בזה כל רע. ומי שתבא מצדו התנגדות למה שנוכח או מי שיפר מה שנתפרסם — ייענש, זוהי תמצית ריבם.'

מן המחלוקת והבאתה בפני האימאם יחיא וחכמי דתו יצא ר' יחיא יצחק מנצח. הוא נשאר המנהיג הבלתי מעורער של קהילת צנעא ושל יהודי תימן. ופסק הדין הסופי שנחתם בידי האימאם קבע מפורשות כי 'לכן תהא הקריאה בבתי כנסיותיהם ובתי מדרשיהם במה שרגיל לקרא יחיא יצחק ממה שאינו מחודש, (וכך) יקראו ויקריאו אלקאפח ואלאביץ ואנשיהם [...] ומה שיחלקו עליו תהא ההלכה ברעת יחיא יצחק ושניים עמו מראשיהם שייבחרו בהם הצדדים. וכן בפסקי הדין יש להנהיג כדעת הצד שעליו נמנה יחיא יצחק.' אחר דברי האימאם אין כלום, ומעתה ניתנה ביד יחיא יצחק הרשות לנהוג לפי דעתו ורצונו. אם חשש לפני פסק הדין למנהיגותו ולסמכותו בא פסק דין זה וסתם את הגולל על חששותיו ועל ניסיונותיהם של מתנגדיו לערער אחר מנהיגותו. לר' יחיא קאפח לא נותר אלא להרכיב תורה בבית-בית מדרשו וכן להעלות על הכתב את השגותיו על ספר הזוהר ותורת המקובלים.

המחלוקת והדיה הגיעו אף לארץ ישראל. באותה שנה שבה פסק האימאם יחיא מה שפסק, השתדל אחד מעולי תימן שבירושלים אצל בתי הדין של הקהילות להוציא כתבי חרמות ונידוי כנגד ר' יחיא קאפח וההולכים עמו. חרמות ונידוי יצאו

42 ראה הפסק בשלמותו, שבות תימן (הערה 7 לעיל), עמ' 225–226. בהמשך הפסק נאמר במפורש, שהנוהג בבתי הכנסת יהיה על פי מה שיוהר ר' יחיא יצחק. אולם גם תקלה יצאה מהתדיינות זו. כמה בתי כנסת שנבנו ונתחדשו בזמן השלטון העותמני יצא עליהם פסק הריסה והיה בזה הרבה מחילול השם. אגב, מתוך פסק הדין אפשר ללמוד, כי התקנה שהובאה לעיל, הערה 34, אף היא הובאה כמסמך בהתדיינות בפני האימאם יחיא.

מלפני בתי הדין הספרדיים, האשכנזיים, בני העדה הפרושית והאשכנזים בני העדה החסידית וקהל המערביים. החרם הראשון המכונה 'קול קורא מהיכל ה' תבניתו הספרותית כתבנית חרם לכל דבר, ואילו החרמות והנידויים שבאו אחריו מהם קצרים ואינם בתבנית חרם, ומהם קצרים ואוחזים לשונות חרם כגון החרם שעליו חתום החכם באשי של ירושלים, ר' משה פרנקו.⁴⁴ חרמות אלו, שנכתבו בלשון בוטה וחריפה ביותר, נאספו בידי ר' יחיא קאפח לקונטרס ולא נתקרה דעתו עד שהשיב לחכמי ירושלים תשובה קשה ובלשון שאינה קשה פחות מלשונם. את תשובתו פתח במילים 'איכה היתה לזונה, ירושלים קריה נאמנה, צדק ילין בה ועתה מרצחים, בחרמות ונדויים שלא כרצונו וכרצון יראיו [...] טוביה לא חטא ועל פום זיגוד שקרא מנגד! אי לך ירושלים עיר הקדש אשר שריך סוררים וחברי מכתבי עמל ופלסתר [...] ויסת בסתר לב חכמי ורבני עיר הקדש ירושלים ת"ו [תבנה ותכונן] לשמוע לקול עלה נדף מוציא דבה הוא כסיל'.⁴⁵

אומץ לבו וגבורתו הנפשית של ר' יחיא קאפח אינם מוטלים בספק, כשם שלא מוטל בספק שהיה גדול רוחנית מכול שהיו לפניו ובאו אחריו במאה ה-19 והמאה ה-20. לא די שאסף את החרמות שהוצאו כנגדו, אלא כינסם בקונטרס, וכאמור השיב עליהם תשובה עזה והחרים אף הוא את חכמי ירושלים כשם שהחרימוהו. כך עושה אדם המכיר בצדקת דרכו, תלמיד חכם היודע ומכיר, כי לא משפטו של האימאם הוא שיכריע בוויכוח הדתי-הרוחני ואף לא הסכמתם או אי-הסכמתם של חכמים רבים, ואפילו חכמי ירושלים הם. דומה שגדולתו האינטלקטואלית ואומץ לבו ויושרו הרוחניים הביאו אותו לכך שיכול היה לקבוע: כשאתי האמת אני הרבים.

ר' יחיא קאפח החליף איגרות פולמוס בלשון יפה עם הרב הראי"ה קוק. הרב קוק ניסה לשכנעו שקדושתו של ספר הזוהר והקבלה אינם מוטלים בספק ויש להבין פנימיותם של דברים ולא ללכת אחר פשוטי המקראות, ואילו ר' יחיא קאפח עמד בכבוד ובנימוס על דעתו, שאין בזוהר ובספרי המקובלים קדושה כלל.⁴⁶ הרב קוק פותח את איגרתו מטבת תרצ"א במילים 'לכ' הרב הגדול, מופלא באנשים, בוחן ובודק יסודות ושורשים, מו"ה [מורנו ורבנו הרב] יחיא בן סלימאן קאפח שליטא', ואגב כך מעיר לר' יחיא קאפח, כי בהתנגדותו לקבלה אינו מחדש דבר, אלא בחריפות לשונו. וכך כתב במעין טרוניה 'כי אין להביא לחשבון המתנגדים להקבלה הזאת שהיו ג"כ [גם כן] עם זה, פוקרים בעניני התורה הנגלית שבכתב וע"פ'.⁴⁷

44 ראה: עמל ורעות רוח וחרמות ותשובתם, ירושלים תרע"ד, עמ' ט. אספם והשיב עליהם ר' יחיא קאפח.

45 שם. נראה לי כוודאי, שהגורם לחרמות אלו היה ר' אברהם נדאף, מחכמי תימן שעלו לירושלים, ועל כך רומז ר' יחיא קאפח באמרו 'לשמוע לקול עלה נדף מוציא דבה הוא כסיל'. אברהם נדאף היה יריבם הקשה של ר' יחיא קאפח וחברו ר' חיים חבשוש, כמצוין לעיל.

46 ראה האיגרות, שבות תימן (הערה 7 לעיל), עמ' 212–222.

47 שם, עמ' 212.

כלומר, אל לו לר' יחיא קאפח לסמוך דבריו על דברי המשכילים היהודים בביקורתם על הקבלה, שכן ממילא אין הם מקבלים לא תורה שבכתב ולא תורה שבע"פ. נראה לי, כי לולא נאסף ר' יחיא קאפח אל עמיו בשנת תרצ"ב, היו השניים ממשיכים ומחליפים איגרות חכמה, זה בשבח הקבלה וזה עומד על דעתו.

כללו של דבר, הוויכוח לא הוכרע אלא לאחר שנאספו ראשי המחנות אל עמם. באותה שנה, היא שנת תרצ"ב, הלכו לעולמם ר' יחיא קאפח ור' יחיא יצחק, ועליהם אפשר לומר, גם אהבתם גם שנאתם אבדה. תלמידיו של ר' יחיא קאפח עלו ברובם לארץ ישראל. דוחק הפרנסה פיזרם במקומות שונים זה מזה, ומכאן שפסקה תנועת 'דור-דעה' להתקיים, פרט לזיכרונות מרים ומשקעים עכורים, שבחלוף הזמן נראים כחלום רע שאין לו שבר. את תנועת 'דור-דעה' בתימן הכריע כוחו של הדין וכוחו של השלטון, ואין זו הפעם הראשונה בתולדות הרוח שהיא נכנעת, ולו למראית עין, לכוחו האלים של השלטון. אמנם נטל השלטון את סמכותו הקהילתית של ר' יחיא קאפח והכפיפה ליריבו, אך לא היה בכוחו של השלטון להכניע את רוחו היוצרת, התוהה והמבקשת אחר האמת.

נספח

כל אלה אשר כתבו, ולו באופן שטחי ביותר, על מחלוקת קשה זו, שזעזעה את יסודותיה של קהילת צנעא, גישתם היתה אפולוגטית. בדרך כלל ניסו להמעיט מחריפות הפולמוס, מהתלהטות היצרים, מהאיבה שהיתה כה תהומית ואכזרית עד שהביאה לידי מסירתם למלכות של ר' יחיא קאפח וחבריו. ר' יחיא קאפח שילם מחיר כבד וישב בבית האסורים בתנאים קשים מאוד, אך לא ויתר ולא נסוג אחור בדעותיו. הדעת נותנת, כי קהילותיה המרכזיות של תימן כגון ד'מאר, ירים, רדאע, תעז וצעדה היו אף הן מעורבות בפולמוס וניטל עליהן לצדד בזה או בזה. עד עתה עלה בידי למצוא איגרת אחת, שכתב ר' יחיא קאפח לכי"ח בפריז. והנה נודמנה לי איגרת ששלח ר' יחיא קאפח לרבה של העיר תעז בדרום מזרחה של תימן. האיגרת נכתבה בשיאו של הפולמוס בשנת תרע"ד (1914) והנני להביאה כלשונה והערות בצדה. באיגרת תמצית המחלוקת והשתלשלותה ואין כאן מקום להאריך בפירושים עליה.

יום א', יב' שבט ברכה¹ בקרב הארץ

לקראת ידידינו השלמים כמה"ר יחיא עומסי² היו"ר³ וא"ח⁴ כמה"ר הרון⁵ שלום⁶ הי"ו אחדש"ו⁶ / / לא נעלם מעיני רבותי מאמר דוד המע"ה⁷ יבשו זדים כי שקר עותוני אני אשיח פקדין⁸ ושלמה המע"ה אמר וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל⁹ / / ידוע לרבותי חסרון דורינו זה מת"ח¹⁰ כי העיר צנעא אשר היא רכתי עם שרתי במדינות היתה כאלמנה¹¹ מבלי ב"ד קבוע¹² לדון כמצווה עלינו בתוה"ק¹³ שופטים ושוטרים וכו' וממנה יצא עתה יועץ בליעל וחושב רעה תחלתו היה מתוק

- 1 ברכה לשטרות, תרע"ד ליצירה.
- 2 אב"ד קהילת רדאע בדרום מזרחה של תימן, הקהילה השנייה בגודלה בתימן.
- 3 השם ישמרהו ויחייהו.
- 4 ואחרון חביב.
- 5 חבר בית הדין של קהילת רדאע.
- 6 אחרי דרישת שלומכם וטובתכם.
- 7 המלך עליו השלום.
- 8 תהלים קיט: 78.
- 9 קהלת ח: 13.
- 10 מתלמידי חכמים.
- 11 על דרך הכתוב באיכה א: א. ייתכן שכיוון שכתב מתוך הזיכרון שינה סדר הפסוק.
- 12 בית דין קבוע. עד שנת התרס"ב (1912) היו בתי דין קבועים של שלושה בקהילת צנעא. משנה זו ואילך חדלו בתי דין אלה בצנעא. עיין על כך במבוא.
- 13 בתורתנו הקדושה.

וסופו מר / / בתחילה כנה (!) רך ובסוף ככריכה¹⁴ הוא ניתן יחיא יצחק¹⁵ נעשה מוסר ורכיל ומלשין כי אצל הממשלה יר"ה¹⁶ הלשין עלינו שקר כי אנחנו קבלנו סך / / זהובים¹⁷ להסית ולהדיח עם בני ישראל החוסים בצל ממשלת תוגרמה ולחסות תחת ממשלת צרפת או אנגליה¹⁸ והפיח כזב זה אצל כל שרי הממשלה כי רגליו כאילות ונגדי דברזלא¹⁹ אית ליה און יחשוב על משכבו וכאור בקר קודם תפלה יעשנה ידאה כנשר על המדינה²⁰ לבתי השרים ועל המשקוף / / שמותינו²¹ ואצל שופטי הערכים²² מוסר אותנו באופן אחר שאנחנו רוצים ללמד בני יש²³ מכתב²⁴ וללבוש בגדי כבוד ולעשות אפנד²⁵ / / ולשרור בהמושלמנים ולרכוב על סוסים²⁶ ובזה המלשינות צלחה ידו להביאנו אל בית הסוהר ואז קיבץ הקהל לב"ה²⁷ הגדולה ובתוך הקהל התחיל קינות ספר תורה כדי להחריד לבותם ואח"כ אמר להם דעו שאלו האסורים בבהס"ה²⁸ בוגדים בתורה וכבר הפרו ברית ועתה צעקו לפני ה' מצוה להם עוד לצאת ג"י²⁹ רצופים לב"ע³⁰ וכן עשו ג"י ועוצ' אצראם ויהודה עוצ' וסלם דנוך וכיוצא בהם מכריזים שם לאמר אחינו העלו אפר על ראשיכם כי אלו הנתונים בסוהר רוצים לשרוף את התורה ואין עוד אצלם לא ציצית ולא תפילין ולא שבת ולא מילה ועוד שקרים כאלה הניח במחנה העברים ואנחנו מ"ו יחיא אלביצ'י³¹ עם כ"ה³² אנשים בחורי חמד הלומדים משנה והרמב"ם נתונים

- 14 תחילתו רך וסופו קשה. עיין ילקוט שמעוני נצבים תתקמ.
- 15 ר' יחיא יצחק שימש 'חכם באשי' בשנים 1899–1900 ולאחר מכן רב ראשי משנת תרס"ה (1905) עד לשנת תרצ"ב (1932), שנת פטירתו.
- 16 ירום הודה, והכוונה לממשלה העותמנית ששלטה עד לשנת 1918 בתימן.
- 17 לא רשם סכום הזהובים.
- 18 ראה לעיל, בגוף המאמר.
- 19 ומצעדו ברזל, שיש לו בדרך ההשאלה צעדי ונעלי ברזל.
- 20 אלמדינה, החלק המוסלמי של צנעא.
- 21 יש להניח, שהחלק הפגום שאינו ניתן לקריאה מלמד, ששמות הכותב ושמות חבריו נתלו על משקוף דלת בית השרים הטורקים.
- 22 הקאצ'ים המוסלמים, בניגוד לפקידי השלטון העותמני.
- 23 בני ישראל.
- 24 כתיבה.
- 25 הכוונה להידמות לטורקים בלבוש.
- 26 בניגוד למקובל בברית עומר האוסרת בין היתר על 'אהל אלד'מה' לרכוב על סוסים.
- 27 לבית הכנסת.
- 28 בבית הסוהר.
- 29 שלושה ימים.
- 30 לבית עלמין.
- 31 מורי ורבי יחיא אלאביאצ', ור' חיים חבשוש והכותב הם ראשי דור-דעה ומייסדיה. ראה עליהם במאמר.
- 32 עשרים וחמישה.

בבה"ס³³ ודברי המוציא דיבה הנז"ל גננת אלמגאנין³⁴ כי לא ידעו / / ואין אצלם שם ידיעה ואני בתומי אלך כי מיום שעמדתי על דעתי אני ומ"ו יחיא אלביצ' בינתי בספרים ובעיקרי אמונה תורתנו הקדושה שביאר הרמב"ם בפירוש המשנה פרק י' ממסכת סנהדרין ונתחבר עליהם השיר שאנו אומרים בכל ליל שבת קודש יגדל אלהים חי עיין בעיקרים עצמן ותדעו אותם על בוריין וגם בדברי הרמב"ם בהלכות יסודות התורה והלכות ע"ז שבזמן שנתקלקל לאיש הישראלי עיקר א' מהי"ג עיקרים הרי הו' (!) מין ויצא מכלל ישראל והנה ידוע ומפורסם כי הה"ה³⁵ המציא את כל הנמצאים ואין ראוי לעבוד זולתו מכל הנמצאים ולא לעשות אמצעי ביננו לבינו כי הו' (!) קרוב לכל קוראיו באמת זהו שיטת רבינו הרמב"ם בפר' המשנה ובחיבורו יד החזקה ורבינו בחיי החסיד בעל חובת הלבבות בשער היחוד ורבינו סעדיה גאון בספר האמונות והדיעות ופי' לספר איוב והכוזרי ורבי אברהם בן עזרא ורבים מהקודמים אמנם המקובלים אומרים כי הא"ס ב"ה³⁶ האציל הצורה הא"ס³⁷ שהן ע"ס³⁸ וה' (!) הצורה הא' בראה את העולם ואין עבודתינו כי אם לעולם האצילות וכל תפלותינו וקרבנותינו בזמן שבית המקדש קיים לעולם האצילות ולא לסכה ה"א הא"ס ב"ה³⁹ ובכל השמות הויה ואדנות ואלהים וצבאות כולם בצורה הנאצלת אבל הא"ס ב"ה לית ליה שם ידוע כלל כמבאר / / בספר אליהו ולפי דברי הראשונים חלילה לעבוד שום נכרא או נאצל ודבר זה מבואר ב"ס מצרף האמנה בסופו ובספר נודע כמפורסם להגאון יעב"ץ ובית יהודה לר' יצחק והאסיף (?) כי מחבר ס' הזהר הוא ר"מ דילאון ובזמן הרמב"ן עדיין לא נמצא כלל גם ראיתי דברי המרחקים את הקבלה כר"י ממדינא בס' ארי נוהם והרשד"ל בס' ויכוח הקבלה ור"ד כהנא בס' אבן נגף ורה"ב (?) ורבים וכיוצא בהם וגם את המקרבים כרמ"א ליצט"א ור"א אמוזג ועוד ועוד לכן אמרתי לנפשי יהא חלקי על שוני הלכות שאין לנו בעולמו אלא ד"א של הלכה ושמתי למודי ...

- 33 בבית הסוהר.
 34 שגעון המשוגעים, דברי הבל ובורות.
 35 המקום ברוך הוא.
 36 האין סוף ברוך הוא.
 37 הראשונה, עולם האצילות.
 38 עשר ספירות.
 39 האלוהים, האין סוף ברוך הוא.